

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

Kitekintés a Kádár-korszak történelemtanítására (1957– 1989)

„Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából” c. sorozatunk a vége felé közeledik. Szándékunk szerint a kezdetektől az 1989/1990-es rendszerváltozásig kívántunk eljutni, így utolsó közlésünk a Kádár-korszak bő harminc évével foglalkozik. Ha idáig gondot jelentett számunkra a bőség zavarával való állandó küszködés, ez fokozottan igaz erre a ma még „félmúltnak” nevezhető időszakra, melynek történelemtanításáról korszerű átfogó szintézis – az előző korszakoktól eltérően – még nem született, csupán részlettanulmányok.¹ Nem is vállalkozhattunk másra, mint egy rövid kitekintés megfogalmazására, sok fontos, vagy legalább is említésre méltó részletkérdés tárgyalására. Célunk valamiféle általános kép formálása volt ennek a felettébb ellentmondásos korszaknak a történelemtanításáról, melyben – akarjuk vagy nem akarjuk – mai tanításunk is közvetlenül gyökerezik. Ezért – a korábbi közlésekhez képest részletesebben – szükségesnek tartottuk e három évtized gazdag tantárgy-pedagógiai szakirodalmának a felvillantását is.²

Stratégiák, alapelvek: „A tanterv törvény”

A forradalom leverését követően a szovjet szuronyok hátán hatalomra került Kádár-rendszernek szembe kellett néznie – többek között – a történelemtanítás eredménytelenségi sokkjával is, amit 1956 fényesen bizonyított. A korábbi merev szemlélet bizonyos fokú oldódását jelentette már a történelemszakos szakfelügyelők 1957. decemberi értekezletének a határozata, mely a *tankönyvfetisizmussal való szakítást* fogalmazta meg: „...a tanárnak nem kell „mindenről” beszélnie az órán, ami a tankönyvben benne van, s amit a tanulóknak meg kell tanulnia. Sőt – ellenkezőleg – éppen az a jó, ha a tanár az anyag leglényegesebb részeit emeli ki, s azokkal elmélyültebben foglalkozik.”³

Közben a művelődésügyi miniszter éves utasításaiban szabályozta az iskolai oktatást, benne az általános és középiskolai történelemtanítást is.⁴ Az

¹ *Albert Gábor*: A történelmi tudat alakulása a Kádár-korszak egyes általános és középiskolai történelemtankönyveiben. In: Tudatformálás vagy tudattorzítás? Kölcsey Intézet, Bp., 2004. 7-64. l.; *Katona András*: Történelemtantervek a Kádár-korszakban. In: Tudatformálás vagy tudattorzítás? Kölcsey Intézet, Bp., 2004. 87-104. l.; *Szebenyi Péter*: Tantervkészítési modellek Magyarországon 1972-1992. *Educatio*, 1994. 3. sz. 599-622. l.; *Závodszy Géza*: Nemzeti előítéletesség internacionalista kötelességből. Sztereotípiák, nemzeti előítéletek a magyar történelemtankönyvekben. *Iskolakultúra*, 1993. 15-16. sz. 7-14. l.; *Uő*: Sztereotípiák, előítéletek tankönyveinkben. *Módszertani lapok. Történelem*, 1996. 1-2. sz. 31-34. l.

² E helyt hívjuk fel a figyelmet legújabb kiadványunkra, melynek anyaga nagyon jól illeszkedik cikkoroszatunkhoz. Ebben a történelemtanításunk történetéhez készült dokumentumgyűjteményben a legbővebb szemelvényanyag éppen a Kádár-korszakhoz található: *Szabolcs Ottó – Katona András*: Történelem tantárgy-pedagógiai olvasókönyv (Dokumentumok a történelemtanítás történetének a tanulmányozásához). Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2006. 435-581. l. (A fejezet Szabolcs Ottó munkája.)

³ A történelem szakos szakfelügyelők értekezletének határozata az általános iskolai történelemórán való szemléltetéssel kapcsolatban. *Történelemtanítás*, 1958. 1. sz. 10. l.

⁴ A művelődésügyi miniszter 48/1957. (M. K. 8.) MM számú utasításának melléklete. 2. Történelem, VI-VIII. osztály. 1957.; Tananyag-beosztás. *Történelem*, I-IV. osztály. 1957.;

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

általános iskolában elrendelték a tankönyv ókorral foglalkozó részének a tanítását is (ez vezetett néhány évvel később a történelem tantárgy 5. osztályba történő „lekerüléséhez”), a következő kiemelt megjegyzéssel: „A fő törekvés az legyen, hogy a rabszolgaság lényeges vonásaival, bomlásával és a feudalizmus kialakulásával ismerkedjenek meg a tanulók.”¹ Itt egyértelműen a *marxi formációelmélet* központi szerepének a megerősítéséről volt szó. De ezt erősítette az is, hogy a Tájékoztató a németalföldi szabadságharc, az angol forradalom és a francia felvilágosodás feltétlen tanítását szorgalmazta, hisz – tesszük hozzá – „a forradalmak a történelem gőzmozdonyai” (Marx), és a felvilágosodás a marxizmus előzményei közé tartozik. Ne feledjük, a marxizmus monopóliuma 1956-ot követően hazánkban nem szűnt meg, csak annak vulgarizált, sztálinista változata „enyészett el”.

1958-ban napvilágot látott az új általános iskolai tanterv.² Új elem volt benne az *életkori sajátosságok* figyelembe vétele és – az ún. szocialista hazafiság mellett – a *proletár nemzetköziségre* való nevelés követelménye, a sok hasonló cél és feladat mellett. Természetesen megmaradt a világnézeti kizárólagosság és a magyar történelem középpontba állítása. Az új tanterv a korábbiak (pl. az 1950-es) elvont, tételszerű jellegének ellenhatásaként láthatóan túlságosan *bőséges tényanyagot* tartalmazott. Elméleti, metodikai cikkek támogatták ezt a törekvést: „... *tanítsunk sok tényt, és ezek alapján jussunk el az általánosításokhoz*”³. Sőt: „A történelemtanítás célkitűzéseit csakis úgy érheti el, ha megfelelően kiválasztott bőséges események és tények megtanításán alapul.”⁴ Ugyanakkor megállapítható volt már a korabeli kutatások tapasztalatai alapján: „Nem az egymástól elszigetelt, egymagukban álló tények és események bősége, hanem a múlt történéseit érzékelhetővé tevő konkrét – azaz a tényeknek és eseményeknek az adott fejlettségi szinthez igazodó – történeti szintézise képes csak szemléletes képzeteket kialakítani és érzelmeket kelteni a tanulóknak.”⁵

A fentiek következtében – a középiskolákban még inkább – eseményekben *túlrészletezett tankönyvek*⁶ jelentek meg, amit a tanárok igyekeztek gondosan vissza is kérdezni a tanulóktól. Az érettségi vizsgák tapasztalatai szomorúak voltak: „... a gyermekek jelentős része pusztán igen hiányos, mélyebb tartalom nélküli, formális ismeretekkel...” rendelkezett; „a készségeknek, az elemi szemléletnek a nyomait is nehéz” volt felfedezni ismeretanyagukban. „Az események, tények ok-okozati összefüggése helyett – még a jobb tanulók feleletei alkalmával is – csak elbeszélést, az anyag

Melléklet a művelődésügyi miniszter az általános iskolák 1958/59. tanévi munkájáról szóló utasításához. 2. Történelem, VIII. osztály. (Mind: Tankönyvkiadó, Bp. A továbbiakban a kiadó nevét csak akkor tüntetjük fel, ha az nem a Tankönyvkiadó)

¹ A művelődésügyi miniszter 48/1957. (M. K. 8.) MM számú utasításának melléklete. 2. Történelem, VI-VIII. osztály. Bp., 1957. 17. l. (Tájékoztató)

² Tanterv az általános iskola V – VIII. osztálya számára. Történelem. Bp., 1958. 42-63. l.

³ Veress Judit: A tények és általánosítások szerepe az általános iskolai történelemtanításban. *Köznevelés*, 1954. 11. sz. 168-169. l.

⁴ Seres József: Az általános iskolai történelmi tanterv alapelvei. *Köznevelés*, 1957. 9. sz. 214. l.

⁵ Szabenyi Péter: Feladatok – módszerek – eszközök. (Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára) Bp., 1970. 192. l.

⁶ Hahn István: Történelem az általános gimnáziumok I. osztálya számára. 1959.

Makkai László: Történelem az általános gimnázium II. osztálya számára. 1957.

Unger Mátyás: Történelem a gimnázium III. osztálya számára. 1957.

Almási János – Szamuely Tibor – Ránki György: Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára. 1960.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

konkrétumainak felsorolását halljuk.”¹ Nyilvánvalóan átfogó változtatásokra volt szükség.

1959 májusában a Magyar Történelmi Társulat szombathelyi országos vándorgyűlésén már körvonalazódtak az új alapelvek és a feladatok:

- „A világnézeti nevelés érdekében tudatos egységet kell alkotnia a tankönyvnek, tantervnek és a tanári munkának. [...]
- Az iskolai oktató-nevelő munka egészét, mint oszthatatlan egységet kell e nagy cél szolgálatába állítanunk. [...]
- Először azt vizsgáljuk meg, milyen feltételek szabják meg a ... korszerű művelődési anyag kiválasztását. [...]
- Ugyanakkor nem kis mértékben éppen az ismeretanyag maximalizmusa miatt nem tanulnak meg önállóan gondolkodni, s nem bontakozhat ki alkotó fantáziájuk. [ti. a tanulóknak] [...]
- ...nem lehet az egyes tantárgyak tudományos ismeretanyagából mint egyedüli princípiumból kiindulni a tantárgy tanítási anyagának és tantervének kialakításakor. [...]
- A történettanítás előtt álló egyik legégetőbb feladat: kialakítani a történettanítás korszerű művelődési anyagát. [...]
- ... a tanulónak történelmi szemléletet kell adnunk, s ezt csak a ma megkövetelt lexikális tananyag-követelmények csökkentésével érhetjük el. [...]
- A történettanítás előtt álló feladatokat pedig csak a korszerű művelődési anyag s a tanítás jobb módszereinek állandó szimbiózisa oldhatja meg.”²

Amikor 1960-ban valójában megkezdődtek a reformmunkálatok, a történelemtantervek készítői abból a felismerésből indultak ki, hogy új tantárgykoncepcióra van szükség. Tisztázni kellett a tantárgy tanítása előtt álló célokat, feladatokat, tananyagot, a követelmények rendszerét és a tantárgyak közötti koncentráció lehetőségeit.

A reform előmunkálatai során a következő irányelvek alakultak ki:

1. A történelem komplex felfogása, művelődési anyagának komplex értelmezése szakítást jelentett az egyoldalú politikatörténelmi szemlélettel. E felfogás a történelemnek a gazdaság, társadalom, politika, kultúra és civilizáció egységben való tárgyalását jelentette.

2. A világtörténelmi látásmód az ötvenes évek „magyarglóbuzos, a 400 év küzdelmei alapján nemzetileg glorifikált”³ történelemtanítása helyére a világra való fokozottabb nyitást, s reálisabb nemzeti önismeretre való nevelést kínálta.

3. A történelemtanítás időszerűsége az adott jelent kívánta szolgálni.⁴ De nem a Rákosi-korszakban tapasztalt felületes aktualizálás és frázisos deklaráció módszereivel.

A tantárgykoncepció⁵ a célok elsődlegességét vallotta, mely a tantárgy tartalmával „dialektikus egységet” képez. „A cél válik a tartalom részeleméi kiválogatásának, a két iskolatípuson belül az általános és a középiskolai történelemtanítás differenciált elhatárolásának iránytűjévé.”⁶ Fontos szempont volt az is, hogy tárgyunk „több más tárggyal érintkezik, azokkal közös célok, feladatok megvalósítására alkalmas. [...] A tantárgyak közötti koncentráció

¹ Gábor Emil: Érettségi vizsga történelemből – ahogy az elnök látja. *Történelemtanítás*, 1959. 4. sz. 22-25. l.

² Szabolcs Ottó: Történelemtanításunk időszerű kérdései. *Történelemtanítás*, 1959. 4. sz. 3-5. l.

³ Utalás az „ötvenes években” kánonként használt könyvre: Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. Szikra, Bp., 1948.

⁴ Szabolcs Ottó: Történelemtanításunk időszerű kérdései. *Történelemtanítás*, 1959. 4. sz. 5. l.

⁵ Veress Judit: Tantárgykoncepció történelemből (Az iskolareformmal kapcsolatos tantervi munkálatokhoz). *Pedagógiai Szemle*, 1960. 9. sz. 738-755. l.

⁶ Uo. 745. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

*problémakörén belül "az idők szava" jelentkezik egy eddig szunnyadó kérdésben, a technika- és tudománytörténet bizonyos elemei tanításának kérdésében."*¹

A tanulmány természetesen a *marxista társadalom- és történelemszemlélet* talaján állva az *antinacionalista, antiklerikális és ateista nevelést* szorgalmazta, s a *történelmet a politikai nevelés eszközének* gondolta. Fontosnak tartotta, hogy tanításunknak, különösen „*az előző évek történelemtanításához képest jóval nagyobb hányadban kell foglalkoznia az emberi munka – az emberi civilizáció minden értéke forrásának – történetével.*”²

Az *általános iskolai történelemtanítás* ekkori *alapelveit* a következőkben foglalhatjuk össze:

- Közelebb kívánták vinni az élethez. Ez azt jelentette, hogy *valóságosabban, színesebben, élményszerűbben* kell a tanulók elé tárni a múltat.
- Ki kívánták alakítani az általános iskolai történelemtanítás *korszerű művelődési anyagát*. Itt az 1948-ban, a marxista tankönyvek megjelenésének a kezdetével megindult „*kultúrforradalomnak*” a folytatásáról volt szó. A korabeli „*kétfrontos harcot*” jól jelzi, hogy „*...olyan általános történelmi alpműveltség nyújtása a feladatunk, amely a tantárgyak között a tanulók világnézeti-erkölcsi nevelése szempontjából nemcsak a burzsoá iskolához képest lényegesen, minőségileg más, hanem az elmúlt évek történelemtanítási gyakorlatához képest is jóval hatékonyabb.*”³

Amivel már nem biztos, hogy egyetérthetünk, de különösen jól jellemzi a kor pedagógiai gondolkodását:

- „*az oktató-nevelő munka szolgálja ... a szocialista világnézet és erkölcs kialakítását*”;
- *osztályharcok történetét* kínálja, melyben a haladás és reakció mindenkor küzdelme játszódik.

Ekkor már a korábbi általános iskolai tantervektől eltérően V. osztályban is tanítani kívántak a „*történelmet*”, pontosabban ismét „*történelmi olvasmányokat*” szerettek volna feldolgoztatni. Ebből levezetve: „*az általános iskolai történelemtanítás didaktikai jellegét a jövőben elsősorban az elbeszélő, olvasmányos előadásmód fogja meghatározni.*”⁴

A *középiskolai elképzelések* természetesen sokban hasonlóak voltak az elvi alapok tekintetében. Mi most – bizonyos azonosságok felvillantása mellett – inkább a *különbségekre* irányítjuk a figyelmet.

- Maradt a *politikai történet központi szerepe*, de – különösen az ókornál és a középkornál – némiképp „*megrostálva*”.
- „*Elvi jelentőségének megfelelő súllyal kell tanítanunk az osztályok és a legfontosabb osztályharcok történetét.*”
- Kellő figyelmet kell fordítani a *termelőerők fejlődésére*, azon belül az egyes korok termelési folyamatainak, s azok technikáinak a bemutatására, leginkább az anyagi kultúra rajzára és a dolgozó emberek történetére.
- Következetesebben nyújtott *politikai gazdaságtani ismereteket*, a kultúrtörténeten belül a *társadalmi tudat fejlődésének* bemutatását, a művészettörténet segítségével pedig az *esztétikai nevelés* megvalósítását igényli az anyag.⁵

Az *1962-es reformtantervben* kétségtelen az összefüggés a történelemtanítás feladatai és művelődési anyaga között. **Veress Judit** összegzésében ez így festett⁶:

¹ Uo. 746-747. l.

² Uo. 750. l.

³ Veress Judit: Az általános iskola új történelemtantervének alapelveiről. In: Az általános iskola tartalmi továbbfejlesztésének vitaanyaga (Tanulmányok). II. kötet. Bp., 1961. 113. l.

⁴ Uo. 114-115. l.

⁵ Tantervi tervezet történelemből a gimnáziumok számára. Bp., 22-23. l.

⁶ Veress Judit: Vezérfonal az általános iskolai történelemtanterv feldolgozásához. *Történelemtanítás*, 1963. 1. sz. 3-10. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

- a történelemtanítás feladatai a *szocialista nevelés* előtt álló feladatok rendszerébe illeszkednek bele;
- a központi feladat a *világnézeti nevelés*, ezért a történelem a társadalomtudományi tantárgyak között központi helyet foglal el;
- fontos a *szocialista jelen* és a *kommunista jövő* megértése a tanulók részéről;
- a *materialista nevelésnek*, benne a *termelőerők, termelési viszonyok és termelési mód törvényszerűségeivel*, már az alapfokú történelemtanításban érvényesülni kell;
- a jelenre való felkészítés a *legújabb kor részletesebb*, mélyebb elemzését vonja maga után;
- a *dialektikus gondolkodás* módszerének a tananyag feldolgozásának középpontjába kell kerülnie;
- a *szocialista hazaszeretetre és nemzetköziségre nevelés* a történelemtanítás sajátos feladata;
- az *osztályharcok kiemelkedő eseményei* a tanítás középpontjába kell, hogy kerüljenek;
- akárcsak a *munkásosztály nemzetközi harcának és ideológiai fejlődésének*;
- fontos a felépítmény területéről az *állam*, az egyes korokra jellemző *ideológiák* (pl. kereszténység, reformáció, felvilágosodás, marxizmus) és *művészetek* „reális ismeretekkel” történő bemutatása;
- az *ateista nevelés*, a tudatos *valláskritika*;
- az *idealista gondolkodás* maradványai elleni harc;
- az *esztétikai nevelés*;
- a történelemtanítás részvétele a *képzés* általános programjában, a *tanulók készségeinek és képességeinek a fejlesztésében*;
- fontos az *érdeklődés*, a *képzelőerő*, a *gondolkodóképesség* fejlesztése, a *történelmi térben és időben* való tájékozódás képessége, a *beszédkészség* és a *szabatos előadásmód* fejlesztése is.

Glatz Ferenc negyedszázaddal későbbi értékelése szerint „az 1962. évi tanterv célkitűzésében és konstrukciójában még megtalálhatók a korábbi évtizedek ún. történetes és dialmatos célkitűzései, a történelem-tananyag az általános, a marxizmus-leninizmus világnézeti tárgyaira koncentrált alapelvek deduktív levezetése. De már hiányoznak az ötvenes évek tananyagelemei, nemcsak a Rákosi- és Farkas-idézetek, de már újragondolás mutatkozik a Habsburg-kérdésben, a gazdasági, társadalmi kérdésekben. Sőt már megfogalmazta az anyagi kultúra fontosságát, a természetformáló ember szerepét, azt az igényt, hogy a tényeknek és az elméleti következtetéseknek összhangba kell kerülniük.”¹

1972 júniusában az MSZMP KB foglalkozott az állami oktatás helyzetével és fejlesztésének feladataival. Az ekkor született határozat – ami akkoriban természetesen mindenkire kötelező és megfellebbezhetetlen volt – megállapította a diagnózist, majd rövid- és középtávú feladatokat egyaránt megfogalmazott. Először a rövid helyzetelemzés: „Az oktatás-nevelés módszerei sem felelnek meg a követelményeknek. A túlterhelő tananyag miatt a pedagógusoknak alig van idejük arra, hogy a tanulókat bevonják a munkába. Ezért aránytalanul sok a tanári közlés, az előadás, és kevés az iskolában végzett aktív tanulói munka. Enélkül pedig az önálló ismeretszerzésre, az önművelés igényére felkészülni nem lehet.”²

Majd a feladatok: „A jelenleg érvényes tantervekben és tankönyvekben rögzített tananyagot rövid időn belül lényegesen csökkenteni kell.

¹ Glatz Ferenc: Történelemtanítás és az új történelemszemlélet (1988). In: Glatz Ferenc: Történetírás korszakváltásban (Tanulmányok). Gondolat, Bp., 1990. 326. l. (Tanterveink: 1962, 1978)

² Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai (Az MSZMP Központi Bizottsága 1972. június 4–15-i ülése). Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1972. 81-82. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

Az alsó- és középfokú oktatás tananyagát – a jelenleg folyó tantárgyi korszerűsítési kísérletek lezárásával – a 70-es évek második felében fokozatosan módosítani kell, illetve újjal kell felváltani. [...]

Keresni kell a jelenlegi tantárgyi szétaprózottság felszámolásának útjait, a több tudományág keretébe tartozó és jelenleg külön tantárgyakban oktatott ismeretanyag közös tantárgy keretében történő integrált oktatásának lehetőségeit.”¹

Ennek alapján született meg a következő évben a *tantervmódosítás* (pedagóguskörökben csak „a nagy magyar tananyagcsökkentés”) a mi tárgyunk esetében is.² Kettős feladatot kellett megoldani: egyrészt a *tananyag* (bizonyos anyagrészek, nevek, adatok, fogalmak) *csökkentését*, másrészt nagyobb *világtörténelmi kitekintést* adni, és szólni a *szomszédos népek történetéről*, a *művelődéstörténetéről*, az *ember aktív történelemformáló szerepéről*. E kettős feladatot csak a tananyag differenciálásával lehetett megoldani. Megszületett a *törzs-, a kiegészítő és tájékoztató anyag* fogalma.

Az 1978/80-as *tantervek* közül – melyek tehát az 1972-es *párthatározat*³ „gyümölcsei” voltak – az *általános iskolai történelem és állampolgári ismeretek tanterv* volt a leginkább előkészített. Követelményrendszerét, tananyagát, taneszközeit (tankönyvek, feladatlapok, munkafüzetek) egyaránt kipróbálták. Alapvető újdonsága kettős volt:

1. A nevelésközpontúságból következően a *tanterv súlypontját a nevelési-képzési feladatokra* (ez a tanárnak szólt) és a *tantárgyi követelményekre* (ezt a tanulóknak kellett teljesíteni) helyezték át a tananyagról. Ez a történettudósok egy részének éles ellenzését váltotta ki.⁴

2. A *tárgy neve*, s ezzel a tartalom is alapvetően megváltozott. A *történelem és állampolgári ismeretek* elnevezés egy új, integrált tantárgy születését jelentette, amely azonban alapvetően történelmi stúdium maradt. (A külön összegzett állampolgári ismereteket az utolsó félévben tanították.)

A tananyag évfolyamonkénti elosztásának alapelve az „*egy osztály – egy kor*” (akkori szóhasználattal „formáció”) volt. Ez igazán csak 6. és 7. osztály határán szenvedett csorbát, mert itt lényegében 1789, illetve 1780 volt a korszakhatár. A tananyag kiválasztásának elvei között meghatározó volt a *történelmi fejlődés fő útjának* a bemutatása, érzékeltetve, hogy a fő vonulaton kívül más, *eltérő (zsákutcás) utak* is léteznek. (Athén mellett Spárta, Róma mellett a provinciák, a középkori Európa mellett az Arab Birodalom, a prekolumbiánus Amerika, a középkori Kína, India, Japán stb.)

Alapvetően politikai megfontolásból a *szomszéd népek történetét* a korábbinál részletesebben és összefüggőbb képekben, de javarészt csak a kiegészítő anyagokban elhelyezve rajzolta meg a tanterv. (Például a szomszédos királyságok létrejötte, Európa a párizsi békekonferencia után.) Ezt a törekvést természetesen tudományos és társadalmi okok egyaránt igazolták.

A *hazai történelem anyaga* (a tanterv ritkán használta a nemzeti jelzőt) – bár meghatározó arányt képviselt a tárgy ismeretanyagán belül – jelentősen *csökkent*. Ennek ellenére új elemekkel is gazdagodott a magyar történelem,

¹ U. o. 89-90. l.

² Szabolcs Ottó: A tanulói túlterhelésről és a tananyagcsökkentésről. *Történelemtanítás*, 1973. 4-5. sz. 1-7. l.

³ Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai (Az MSZMP Központi Bizottsága 1972. június 4–15-i ülése). Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1972.

⁴ Glatz Ferenc: *Történelemtankönyv – történelem tankönyv. História*, 1981. 1. sz. 35. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

igaz – a fent felsoroltakhoz (eltérő fejlődési utak, szomszéd népek történelme) hasonlóan – szemléletformáló kiegészítő anyagként.

Ilyen például a *nemzetiségi kérdés* koronkénti tudatosabb exponálása, a *helytörténet* és a *múzeumlátogatások* térnövekedése. Ez sem volt azonban teljesen politikamentes, hisz a 8. osztályos helytörténeti órákat éppen „A tanácsköztársaság lakóhelyünkön” és a „Lakóhelyünk felszabadulása” témákkal kapcsolatban írta elő a tanterv.

Meghatározó elv volt a *világtörténelmi látásmód*, ami elsősorban azt jelentette, hogy a nemzeti történelmet mindig világtörténelmi keretekbe kell ágyazni. Öröndetesen nőtt a *művelődés-* és a *társadalomtörténeti* anyagrészek aránya, a politika- és gazdaságtörténet rovására. A tanterv a hazai történelem konkrét politikatörténeti fejlődésmenetét az egyetemes történelem társadalomtörténetébe ágyazta.

Megjelentek az általános iskolában is a kiemelt *forráselemzések* (7. és 8. osztályban hat darab), azonban a kiválasztott dokumentumok kétharmada a *marxizmus-leninizmus klasszikusaitól*, azaz névadóitól idézett szövegeket (Részletek a „Kommunista Kiáltvány”-ból, Szemelvény Lenin: „Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelső foka”, „A II. Internacionálé csődje” c. cikkéből és a Komszomol III. kongresszusán elmondott beszédéből) jelentett.

Politikai felhang volt érezhető abban is, hogy a tanítás súlyát a tanterv a *legújabb korra* helyezte. Végezetül, de nem utolsó sorban, fontosnak tartották a tanterv készítői, hogy a néptömegek történelemformáló szerepének ábrázolása mellett megfelelő figyelmet szenteljenek a *nagy történelmi személyek* bemutatására is.

A legjelentősebb újdonság, a tanterv legkiérleltebb része a *követelményrendszer* volt. Felépítése tárgyunknál a következő volt:

1. A *világnézeti, erkölcsi, politikai nevelésre* vonatkozó követelmények.
2. Az ismeretszerzési képességekre vonatkozó követelmények.
3. A kifejezőképességekre vonatkozó követelmények.
4. A történelmi időben való tájékozódó-képességre vonatkozó követelmények.
5. A történelmi térben való tájékozódó-képességre vonatkozó követelmények.
6. A gondolkodásfejlesztéssel kapcsolatos követelmények.

(Az első öt réteg osztályonként, az utolsó 2-2 osztályra, 5-6. és 7-8.-ra volt megfogalmazva.)

Az *első réteg* kétségkívül a *marxista világnézet direkt fejlesztését* célzó volt. Jelentőségét azonban az adta, hogy – először – rendszerbe foglalták benne a történelem alapfokú ismeretéhez tartozó fogalmakat. A marxista „üdv történetnek” megfelelően azonban *törvényszerűségeket* is felsoroltak a fogalmak után, melyek között is jelentős helyet töltöttek be a világnézeti nevelést közvetlenül szolgáló csoportok, együttesek: pl. osztályharc, társadalmi osztályokon belüli küzdelmek, társadalmi rendszerek, államtípusok, haladó és visszahúzó eszmék stb. (Csak megjegyezzük, hogy az elsajátítandó fogalmak száma évfolyamonként lényegesen több volt, mint manapság a valamennyi osztályra előírt fogalom a kerettantervekben.)

Öröndetes és igen előremutató volt viszont az *általános* (ismeretszerzés, kifejezőképességek, gondolkodás) és a *sajátos tantárgyi képességek* (történelmi térben és időben való tájékozódás) *fejlesztésének* az előtérbe állítása. Ez volt az első olyan tantervünk, melyben már nem a tananyagok, az

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

ismeretek álltak a középpontban. Utóbb kiderült, ez volt – a gimnáziumival, szakközépiskolaival és szakmunkásképzőssel együtt – a magyar közoktatás utolsó központi tanterve is.

A *gimnáziumi tanterv* – hasonlóan az általános iskolaihoz – integrálta a nevelés és oktatás tervét.¹ A tanterv legátfogóbb elve a *nevelésközpontúság* volt. Differenciálta a tananyagot (törzs- és kiegészítő anyag) és rögzítette a feltétlenül tudni szükséges fogalmak és összefüggések körét, s megkövetelésük módját. Utóbbi esetben a „*megértés – megjegyzés – meggyőződés*” hármas egységében.² E tanterv kevésbé volt követelményrendszer-központú, s az utóbbin belül is az összefüggések taglaltak igazán.

A részletkérdéseket illetően: újrarájzolták az ősközösség bomlásáról korábban kialakított képet, revízióra szorult a mezopotámiai kultúra értékelése, az etruszk hatás bemutatása Róma alapítása körül. Szükségessé vált a műveltség- és technikatörténet vonulatának felfrissítése, s a nemzeti függetlenségi harcok mellett a békés korszakok nagy alakjainak és eseményeinek (pl. kiegyezés) megfelelő súlyú tanítása. A régészet eredményei alapján a Kárpát-medence múltja, az újabb kutatások tükrében pedig a finnugorság gazdasági életének változásai kerültek élesebb megvilágításba.

A módszerek közül a kormegelevenítést, a sokoldalú szemléltetést és a tanulói aktivitást helyezte előtérbe a tanterv a forráselemzéssel egyetemben, de múzeumi, levéltári és könyvtári anyagok felhasználását is fontosnak tartotta. Végezetül – az általános iskolai tantervhez hasonlóan – a taneszközök felsorolására került sor.

A tantárgy-pedagógia aranykora

Glatz Ferenc a 60-astól a 80-as évekig terjedő évtizedeket a „*metodika uralma*”-ként jellemzi, amikor „*előtérbe került a történelemtanítás „hogyan”-jának, módszertanának kérdése.*”³ Annál is inkább – tesszük hozzá –, mert a fokozatosan „puhuló” diktatúra csupán itt biztosított némi mozgásteret a szakembereknek. Az 1960-as évek elején létrejött Országos Pedagógiai Intézet (OPI) Történelem Tanszékén (illetve annak utódszervezeteiben) **Szabolcs Ottó** vezetésével olyan kiváló szakembergárda jött össze az intézmény fennállásának bő negyedszázada alatt, melynek egymást is váltó tagjai (Szebenyi Péter, Eperjessy Géza, Bodó György, Vladár Ervin, Szabó Károly, Szabolcsi József, Pesti János, Mohos Sándor, Király Károly, Olgvai Andrásné, Mátrai Zsuzsa) nemcsak meghatározták történelemtanításunk irányát, de nemzetközileg is figyelemre méltó tantárgy-pedagógiai kutatások indultak irányításukkal hazánkban. Különösen érvényes ez az 1970-es évekre. A következőkben főleg ennek az időszaknak a páratlan tantárgy-pedagógiai szakirodalmi „termését” kíséreljük meg áttekinteni.⁴

Az egyik lehetőséget – persze főleg a tantárgy-pedagógia legfőbb irányítóinak megnyilatkozására – a különböző *tanácskozások, konferenciák*

¹ A gimnáziumi nevelés és oktatás terve. *Főszerk. Szabolcs Ottó. Történelem I-IV. osztály. Szerk. Falus Andrásné. Bp. 1978. 97-130. l.*

² Új tantervek – új feladatok. *Szabó Károly. Gimnázium. Történelemtanítás, 1976. 3. sz. 6-9. l.*

³ *Glatz Ferenc: Történelemtanítás és az új történelemszemlélet (1988). In: Glatz Ferenc: Történetírás korszakváltásban. Gondolat, Bp., 1990. 320. l.*

⁴ Részben *Szebenyi Péter: Történelemtanításunk a korszerűsítés útján. (Bp., 1978.) „A tantárgy-pedagógia fejlődése”* című fejezete alapján.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

jelentették. A teljesség igénye nélkül emeljünk ki néhányat ezek közül, főleg, mert szinte hiánytalanul kötetben is megjelentek e tanácskozások anyagai. (Igaz, az akkori hosszabb nyomdai átfutások miatt némi késéssel!)

A tanácskozások sorát az 1967 nyarán szervezett *II. Országos Történelemtanítási Konferenciával* érdemes nyitni,¹ amely több mint 80 évvel követte az elsőt. A vitaindító referátumot *Elekes Lajos* akadémikus, az ELTE professzora tartotta.² (A következő évben jelent meg *Elekes Lajos* monográfiája³, melyben a történelem személyiségformáló hatását elemezte sokoldalúan, a kor jellegzetes frazeológiájával.) A tanácskozás a reform gyakorlati megvalósítását volt hivatva előkészíteni. Jeles történészek (*Elekes Lajos*, *Sinkovics István*) és metodikusok (*Hinora Sándor*, *Szabolcs Ottó*, *Unger Mátyás*, *Vas Károly* és *Veress Judit*) tartottak referátumokat a korszerű történelmi ismeretekről, a történelmi tudatformálás és a tankönyvírás kérdéseiről, s több mint tucatnyi értékes hozzászólás hangzott el, más ismert történészek és kutatók (pl. *Benczédi László*, *Kiss Géza*, *Medzibrodsky Endre*, *Simon Gyula*, *Székely György*), metodikusok és történelemtanárok (pl. *Balázs Györgyné*, *Eperjessy Géza*, *Filla István*, *Gyapay Gábor*, *Juhász Imre*, *Szabó Károly*, *Szebenyi Péter*, *Veress Géza*) előadásában.

Hazánkban az 1960-as évek közepétől jöttek létre az első *szaktantermek*⁴, s a következő évtized közepére már mintegy 550 szaktanterem működött hazánkban. Ez utóbbi emelkedésben nagy szerepe volt a történelem-szaktantermek vezető tanárainak Pápán rendezett első országos tanácskozásának.⁵ A találkozóknak nemzetközi jelleget kölcsönzött, hogy szovjet, jugoszláv és csehszlovákiai vendégei is voltak. A konferencia **Szebenyi Péter** előadását követően⁶ három szekcióban folyt a munka: „*Szemléltető eszközök és azok felhasználása a történelem-szaktanteremben*” (szekcióvezető: *Huszár János*, vezető szakfelügyelő, Pápa), „*A gondolkodásra nevelés lehetőségei és problémái a szaktanteremben*” (szekcióvezető: *Rác Jenő*, szakfelügyelő, Kaposvár), „*A szaktanterem létrehozásának elvi és gyakorlati kérdései*” (szekcióvezető: *Dékán Antal*, igazgató, Gödöllő).⁷ Élénkítően hatott a szaktantermi fejlődés az iskolamúzeumokra is. Különösen a debreceni Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium gyűjteményei váltak kiemelkedővé, nem csupán hazai, de nemzetközi viszonylatban is.⁸

¹ A történelemtanítás időszerű kérdései. Az 1967. augusztus 29-31 között tartott Országos Történelemtanítási Konferencia anyaga. Szerk.: *Szabolcs Ottó és Unger Mátyás*. Bp., 1968.

² *Elekes Lajos*: A korszerű történelmi ismeretek szerepe a szocialista tudat formálásában. In: A történelemtanítás időszerű kérdései. Az 1967. augusztus 29-31. között tartott Országos Történelemtanítási Konferencia anyaga. Szerk.: *Szabolcs Ottó és Unger Mátyás*. Bp., 1968. 12-26. l.

³ *Elekes Lajos*: Történelmi ismeret – szocialista tudat. Bp. 1968.

⁴ Egy egri történelem szaktantermet mutat be *Fülesdi László – Fülesdi Lászlóné*: Hogyan dolgoztunk a történelem-szaktanteremben. (Bp. 1971.) c. munkája. (Ezzel indult „A történelemtanítás időszerű kérdései” szakmódszertani könyvsorozat.)

⁵ Történelemtanítás szaktanteremben (A történelem-szaktantermek vezető tanárainak I. országos tanácskozása, Pápa 1973. április 9-11. l.). Szerk. *Szebenyi Péter*. OPI, Bp. 1973.

⁶ *Szebenyi Péter*: A szaktantermek szerepe a történelemtanítás korszerűsítésében. In: Történelemtanítás szaktanteremben. Szerk. *Szebenyi Péter*. OPI, Bp. 1973. 9-20. l.

⁷ Történelemtanítás szaktanteremben. Szerk. *Szebenyi Péter*. OPI, Bp. 1973. 21-45. l.

⁸ *Pl. Porcsalmy János*: A korszerű iskolamúzeumi szemléltetés. Az eke fejlődéstörténeti sorozata modellekben. Klny. A debreceni Déri Múzeum 1973. évi évkönyvéből. 471-487. l. Később *Uő*: Eszközsorozatok a történelemtanításhoz. (Őskor, ókor, középkor) Bp., 1981.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

A történész vándorgyűlések közül az 1971-ben rendezett „Korszerű műveltség és az ifjúság” címűt említhetjük¹, mely a történettudomány és a történelemtanítás, a kutató történészek és a pedagógusok fokozottabb összefogásának szükségességét hirdette. Az 1973-as „Történelemtudomány – történelemtanítás – tömegkommunikáció” vándorgyűlés² egy még szélesebb együttműködés lehetőségeit vizsgálta, bevonva abba a korabeli tömegkommunikációt is.

1974-ben a Történelemtanárok Nyári Akadémiáján „Történelemtudomány – történelemtanítás” címmel előadások hangzottak el a XX. század történetéből gazdaságtörténeti, politikatörténeti, nemzetközi munkásmozgalom-történeti és történelem-kutatásmódszertani szempontból (Berend T. Iván, Erényi Tibor, Incze Miklós, Ránki György); a „Társadalom – iskola – történelemtanítás” témakörben; a társadalmi célok és megoldások egysége és ellentéte kutatásában (Hanga Mária, Ferge Zsuzsa, Vadász Sándor); a „Történelemszemlélet – történelemtanítás” témakörben a tudomány és oktatás viszonyát, illetve az oktatás eredményeit vizsgálták (Vass Henrik, Szabolcs Ottó, Unger Mátyás). A „Tantárgy-pedagógia – módszerek – eszközök” témakörben az elvek tisztázása, a céloknak megfelelő módszerek kialakítása és a megvalósítás eszközeinek a kutatása (Balázs Györgyné, Szebenyi Péter, Filla István, Huszár János) volt napirenden. A nyári akadémiákon már megszokott külföldi előadók a Szovjetunióból, Jugoszláviából (a vajdasági magyar Gaál György), az NDK-ból és Lengyelországból jöttek.³

Hasonlóan érdekes kötet keletkezett az 1978. évi Történelemtanárok Nyári Akadémiájának anyagából, mely hazánk és a szomszéd népek történelmi kapcsolatait vizsgálta.⁴ Neves történészek (Hanák Péter, Niederhauser Emil, Szarka László), metodikusok (Szabolcs Ottó, Vladár Ervin, Szebenyi Péter) mellett egy sor külföldi előadó (a lengyel K. Augustynek és C. Majorek, a bolgár G. Georgiev, a cseh-szlovák L. Faktorova, a kelet-német H. Wermes) szólt az országukban folyó történelemtanításról. Persze ezekben az előadásban sok protokollelem volt, de a lengyel szerzőpáros „A magyar történelem elemei a lengyelországi tantervekben” referátuma elgondolkodtathatta a jelenlévő tanárokat és oktatásirányítókat arról, hogyan állunk mi az – egyébként hagyományosan szinte „testvérnépként” kezelt – lengyel nép történelmének hazai tanításával. Üde színfolt volt, hogy Szebenyi Péter az angolszász országokban zajló tantervi folyamatokról beszélt, ami már nyitást jelentett a Nyugat felé is.⁵

Érdekes és fontos kötet volt az új tanterv előkészítése szempontjából is a szocialista országok metodikai irodalmából készült válogatás, a „Gondolkodásra nevelés a történelemtanításban”. Benne neves tantárgy-pedagógusok írásai⁶

¹ Korszerű műveltség és az ifjúság. Szerk.: Szabolcs Ottó. OPI, Bp., 1972.

² Történelemtudomány – történelemtanítás – tömegkommunikáció (Az 1973. évi Országos Történész Vándorgyűlés rövidített anyaga). Szerk. Szabolcs Ottó. OPI, Bp., 1973.

³ Történelemtudomány – történelemtanítás. A Történelemtanárok Nyári Akadémiája 1974. július 1-9. Keszthely. OPI, Bp., 1975. 5-9. l.

⁴ Magyarország és a szomszéd népek. Szerk. Szabolcs Ottó. OPI, Bp., 1980.

⁵ Szebenyi Péter. Társadalomtudományi taxonómiák és tantervek az Amerikai Egyesült Államokban és Angliában. In: Magyarország és a szomszéd népek (Az 1978. évi Történelemtanárok Nyári Akadémiájának anyagából). OPI, Bp., 1980. 125-135. l.

⁶ A német I. J. Lerner és H. Wermes, a lengyel C. Szybka és T. Slowikowski, a szovjet N. G. Dajri, a cseh V. Capek és a szlovák O. Stojka tanulmányai már korántsem elsősorban ideológiai alapozásúak.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

terelték rá az olvasók figyelmét az ismeretszerzésről a gondolkodtatás pedagógiai, pszichológiai és szakmódszertani kérdéseire. *Szebenyi Péter* bevezető tanulmánya kellően megalapozta a problémakört, a gondolkodásra nevelés fogalmának a meghatározásával, a megjegyzés, megértés, alkalmazás összefüggéseinek és a tanításban alkalmazott főbb feladattípusok bemutatásával.¹ Ugyancsak *Szebenyi Péter* interpretálásában jelent meg a Szovjetunió történelemtanítását bemutatni szándékozó kiadvány.²

Sorozatban zajlottak a történettudomány és történelemtanítás más tudományterületekkel, közművelődési intézményekkel és más tantárgyakkal való kapcsolatait vizsgáló tematikus konferenciák. Ilyenek voltak: a debreceni „Történelemtanítás és múzeum” (1975)³, „Történelemtanítás és könyvtár” (1978)⁴, „Történelemtanítás és földrajztanítás” (1979), „Történelemtanítás és irodalomtanítás” (1980), „Történelemtanítás és művészeti nevelés” (1981)⁵, a kaposvári „Történelemtanítás és levéltár” (1977)⁶ konferencia, de ide sorolható az egri „Történelem és kommunikáció” (1973)⁷ és „Történelem és közgondolkodás” (1982)⁸, vagy a budapesti „Korszerű oktatás – korszerű térkép” (1981)⁹ tanácskozás is. E konferenciák igazi hozadéka a résztvevő tanárok konzultációja volt egymással és a közintézmények, a tudomány képviselőivel, mellyel „megkezdődött a gondolatok és gondok közös feltárásának, a közös munkálkodás útjai, módjai, módszerei együttes keresésének a folyamata.”¹⁰

Meg kell említenünk még az 1977-es III. Országos Történelemtanítási Konferenciát is, melynek anyagát „Történelemtanítás – személyiségfejlesztés” címmel jelentették meg¹¹. Ezen már – a két főreferátumot tartó akademikust (Mátrai László és Berend T. Iván), valamint a történelemtanításhoz szorosan kötődő Glatz Ferenc és Kardos József történészeket kivéve – zömmel metodikus és gyakorlati szakemberek kaptak szót (Szabolcs Ottó, Unger Mátyás, Szebenyi Péter, Veress Géza, Vladár Ervin, Balázs Györgyné, Bíró Ferencné), mintegy segítve a történelemtanárok felkészülését az új tantervek bevezetésével esedékes feladatokra.

¹ *Szebenyi Péter*. Bevezetés. In.: Gondolkodásra nevelés a történelemtanításban (Válogatás a szocialista országok metodikai irodalmából). OPI, Bp., 1975. 7-14. l.

² A történelemtanítás időszerű kérdései a Szovjetunióban (Válogatás a szovjet metodika irodalmából). Szerk. *Szebenyi Péter*. Bp., 1975.

³ Történelemtanítás és múzeum (Az 1975. évi konferencia rövidített anyaga). Szerk. *Szabolcs Ottó*. OPI, Bp., 1976.

⁴ Történelemtanítás és könyvtár (Az 1978. évi konferencia rövidített anyaga). Szerk. *Szabolcs Ottó*. OPI, Bp., 1979.

⁵ A történelem-, a földrajz- az irodalomtanítás és a művészeti nevelés együttműködése az iskolában (A Magyar Történelmi Társulat, az Országos Pedagógiai Intézet és a Hajdú-Bihar Megyei Tanács 1979–1981 között tartott három konferenciájának az anyaga). Szerk. *Szabolcs Ottó*. OPI, Bp., 1984.

⁶ Történelemtanítás és levéltár (Országos Konferencia Kaposváron 1976. november 9-10-én). In: Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1977. 407-430. l.

⁷ Történelem és tömegkommunikáció. Szerk. *Vass Henrik*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1976.

⁸ Történelem és közgondolkodás. (Tudományos tanácskozás: Eger, 1982. június 16-18.) Szerk. *Vass Henrik*. Kossuth Kiadó, Bp., 1982.

⁹ Korszerű oktatás – korszerű térkép (Az 1981. október 7–8-i nemzetközi tanácskozás rövidített anyaga). OPI, Bp., 1984.

¹⁰ *Szabolcs Ottó*: Előszó. In: Történelemtanítás és könyvtár. Szerk. *Szabolcs Ottó*. OPI, Bp., 1979. 5. l.

¹¹ Történelemtanítás – személyiségfejlesztés. III. Országos Történelemtanítási Konferencia 1977. december 14-15. Szerk.: *Szabolcs Ottó*. Bp., 1979.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

Fontos könyvek, könyvsorozatok is születtek ezekben az évtizedekben. Először is jelentős szintézisek, összefoglalások, persze mind marxista szellemiségű munkák, rögtön tegyük hozzá: számtalan maradandó értékkel. Elsőnek – bár az időrend nem ezt indokolná – *Veress Judit* könyvét kell kiemelnünk.¹ Főleg azért, mert elméleti szempontból talán legigényesebb vállalkozás, mely ugyan csupán a marxista történelemtanítás módszertanának *problematikáját* vizsgálja, de azért, hogy világosan láthassuk, milyen kérdések további részletes kidolgozása és egybeötvözése áll még előttünk.

Néhány évvel korábban jelent meg „*A történelemtanítás módszertana*” címmel, **Eperjessy Géza** szerkesztésében egy többszerzős – inkább a középiskolai történelemtanítással foglalkozó – összefoglalás²; illetve **Vas Károly** metodika kézikönyve³, amely méltán sorolható be a Márki Sándor – Dékány István-féle klasszikus szintézisek vonulatba. *Vas Károly* kézikönyvében „*a legjobb hazai gyakorlatot általánosítva*” adta, mely „*a módszertannak nem speciális, hanem általános, minden fokon érvényes elvi és gyakorlati tanításait*” összegezte. Bár az Előszóban a szerző előzményként hivatkozott a „*szovjet metodika inspirálta*” főiskolai jegyzetként megjelent (*Köves Károllyal* írt) korábbi összefoglalásaira (1954, 1956, 1960)⁴, de munkáján – szerencsére – a hazai gyakorlat bőszeges tapasztalatai jobban érződtek. Ráadásul ő bevallotta „*a polgári történelemtanítás metodikáját*”, illetve abból főként „*eszköz-jellegű eredmények*”⁵ széles tárházát kínálta, legalább is a kortársaihoz képest.

Érdekes és újszerű volt az egeri Tanárképző Főiskola kezdeményezésére megjelent, *Annási Ferenc* szerkesztésben napvilágot látott többszerzős munka, mely *Gyakorlatok a történelemtanítás módszertanából* címet viselte.⁶ A jegyzet célzottan a – főleg általános iskolai – tanárjelöltek gyakorlati felkészítését igyekezett szolgálni.

A *könyvsorozatok* közül „*A történelemtanítás időszerű kérdései*” kifejezetten szakmódszertani témákat dolgozott fel: Ezek közül az első az akkoriban kibontakozó szaktantermi munka gyakorlati tapasztalatairól számolt be.⁷ A következő a középiskolai gondolkodásfejlesztés lehetőségeiről szólt⁸, melynek néhány évvel később – igaz, nem a sorozat részeként – megjelent az általános iskolai „*megfelelője*” is⁹. A tudós tanár, *Szabó Károly* „*Az ismeretek alkalmazása a történelemtanításban*” című másik könyvében a tanulói tevékenységgel kapcsolatos tapasztalatait összegezte és adta közre.¹⁰

¹ *Veress Judit*: A történelemtanítás módszertanának pedagógiai alapjai. Bp., 1968.

² *Eperjessy Géza – Filla István – Hanzó Lajos – Köves Károly – Vas Károly*: A történelemtanítás módszertana. Szerk. *Eperjessy Géza*. Bp. 1965.

³ *Vas Károly*: A történelemtanítás módszertana. Bp., 1968.

⁴ *Vas Károly*: Az általános iskolai történelemtanítás I-III. rész; *Köves Károly*: Az általános iskolai történelemtanítás IV. rész. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Bp., 1954.

⁵ *Vas Károly*: A történelemtanítás módszertana. Bp., 1970. (2. kiadás) 3. l.

⁶ *Annási Ferenc – Bernáth János – Görgényiné Horváth Mária*: *Gyakorlatok a történelemtanítás módszertanából*. Szerk.: *Annási Ferenc*. Bp., 1965.

⁷ *Fülesdi László – Fülesdi Lászlóné*: *Hogyan dolgoztunk a történelem-szaktanteremben*. Bp., 1971. (A történelemtanítás időszerű kérdései 1.)

⁸ *Szabó Károly*: *Gondolkodásfejlesztő történelemtanítás*. Bp., 1971. (A történelemtanítás időszerű kérdései 2.)

⁹ *Borovics György*: *Feladatmegoldató történelemtanítás az általános iskolában*. Bp., 1977.

¹⁰ *Szabó Károly*: *Az ismeretek alkalmazása a történelemtanításban*. Bp., 1978. 113 l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

A sorozat további darabjai a kronológia tanításának¹, a világnézeti nevelésnek², a szövegfeldolgozásnak³, az általános iskolai szakkörvezetésnek⁴ és általában a korszerű általános iskolai történelemtanításnak⁵ a kérdésével foglalkoztak. A szerzők nagy tapasztalatú oktatásirányítók, szakfelügyelők, tanárok voltak (Vladár Ervin, Bodó György, Sári Gusztáv és Szamosújvári Sándor).

Igen értékes, és az előbbinél jóval terjedelmesebb volt – az inkább középiskolai történelemtanítás segítésére született – „*Történelemszakköri füzetek*” sorozat. Ezekből a kiadványokból csak tallózhatunk, de néhány – a történelem szakmódszertan szempontjából – különösen fontos kötetet ki kell emelnünk. A „*Honismereti szakkörök az iskolában*” tanulmányai⁶ – a címnek megfelelően – a honismereti-helytörténeti szakkörök általános és részkérdéseivel kapcsolatos tanulmányokat közölnek. Kiss Géza a sorozat egyik legkiválóbb könyvét készítette a szakkörökről.⁷ De a mai napig használható kötetek Gyapay Gábor könyvei: „*Történelemtanítás és múzeum*” (1972)⁸ és „*Régészet és történelemtanítás*” (1976)⁹. Értékesek a más, rokon tudományokkal foglalkozó kiadványok is: „*A néprajzi anyag felhasználása a történelemtanításban*” (1977)¹⁰ és „*Rövid magyar címertan és pecséttan*” (1986)¹¹. Bodó László tollából érdekes technikatörténeti kötetek is születtek a sorozatban: „*A technika fejlődésének főbb állomásai*” (1968) és „*A közlekedés és kereskedelem technikájának főbb fejlődési állomásai*” (1973)¹². A szakköri füzetek egyik utolsó darabja az „*Írástörténet és történelemtanítás*” (1986) nem csupán bemutatja a középiskolásoknak a paleográfia tudományát, de – az előző kötetektől eltérően – gazdag képanyaggal illusztrálja is azt.¹³

Több jelentős *tantárgy-pedagógiai alkotása* volt a Kádár-korszak évtizedeinek, melyek komoly kutatások, tudományos vizsgálatok, pedagógiai kísérletek eredményeként születtek. Korszakos jelentőségű volt Unger Mátyás kísérlete, amely a gimnázium humán tagozatú III. osztályában, évi 33 órában

¹ Vladár Ervin: Kronológia az általános iskolában. Bp., 1972. (A történelemtanítás időszerű kérdései 3.)

² Bodó György: Világnézeti nevelés a történelemtanításban. Bp., 1973. (A történelemtanítás időszerű kérdései 5.)

³ Sári Gusztáv: Szövegfeldolgozás az általános iskolai történelemórákon. Bp., 1973. (A történelemtanítás időszerű kérdései 6.)

⁴ Szamosújvári Sándor: Történelmi szakkörök az általános iskolában. Bp., 1974. (A történelemtanítás időszerű kérdései 7.)

⁵ Sári Gusztáv: Tegyük korszerűbbé az általános iskolai történelemtanítást! Bp., 1972. (A történelemtanítás időszerű kérdései 4.)

⁶ Honismereti szakkörök az iskolában. Szerk. Gálos Tibor. Bp., 1970. 99 l.

⁷ Kiss Géza: A történelemszakkörök vezetésének módszertana (Történelemszakköri füzetek 7.). Bp., 1971.

⁸ Gyapay Gábor: Történelemtanítás és múzeum (Történelemszakköri füzetek 8.). Bp., 1972.

⁹ Gyapay Gábor: Régészet és történelemtanítás (Történelemszakköri füzetek 11.). Bp., 1976.

¹⁰ Timaffy László: A néprajzi anyag felhasználása a történelemszakkörben (Történelemszakköri füzetek 12.). Bp., 1977.

¹¹ Feiszt György: Rövid magyar címertan és pecséttan (Történelemszakköri füzetek 15.). Bp., 1986.

¹² Bodó László: A technika fejlődésének főbb állomásai. Az ősközösségtől a kapitalizmusig (Közlekedés és kereskedelem) (Történelemszakköri füzetek 5.). Bp., 1968. és Uő: A közlekedés és kereskedelem technikájának főbb fejlődési állomásai a XVIII – XX században (Történelemszakköri füzetek 9.). Bp., 1973.

¹³ Szántóné Balázs Edit: Írástörténet és történelemtanítás (Történelemszakköri füzetek 17.). Bp., 1986.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

történelmi források feldolgozását vezette be.¹ Egyrészt azért, mert – mintegy évtizede – ez volt az első, nem a napi politika igényei szerint átideologizált szakmódszertani munka; másrészt – európai viszonylatban is úttörőként – először állította a forrásfeldolgozást a történelemtanítás középpontjába, annak hitelessége jegyében. Unger megalkotta a *forrásfeldolgozó óra* műfaját és részletesen kidolgozta annak módszertanát. Megállapította, hogy mikor alkalmazható, és bemutatja a szakaszolását: az előkészítéstől, a bemutatáson át, a feldolgozáson keresztül, a forráskritikáig, sőt a forrás elhelyezéséig a történelmi folyamatban.²

Az 1960-as évek legelején jelent meg egy igen figyelemre méltó tantárgytörténeti munka **Bíró Sándor** tollából,³ mely a reformkor történelemtanítását mutatta be, javarészt csak kéziratos anyagokra támaszkodva. Hunyady György irányításával – igaz, nem reprezentatív, de – érdekes *fogalomszint-vizsgálatot* végeztek az 1960-as évek közepén⁴, melyek szempontjai csak részben voltak tantárgy-pedagógiaiak. Három történelmi alapfogalommal, a „*társadalmi fejlődés*”-sel, a „*társadalmi osztály*”-lyal és a „*nemzet*”-tel kapcsolatban tájékozódott a vizsgálat 25 általános iskolai és gimnáziumi osztály kb. 800 tanulójánál. A nyílt és zárt kérdéstől a jelentésmérés skálás technikáján át, a definíciók rangsoroltatásáig a legkülönbözőbb módszereket alkalmazták, s így mintegy 3000 tanulói produktumot vizsgálhattak.

1969-ben *Szebenyi Péter* a történelemórai *csoportmunkáról* írott kis könyve látott napvilágot⁵, ami még nem igazán elméleti munka volt, hanem a szerző témában szerzett tanítási tapasztalatainak a gyűjteménye. Két komoly tudományos értékkel bíró módszertani munka is megjelent a következő évben. *Szebenyi Péter* már többször idézett és hivatkozott történelemtanítás története⁶ és **Balázs Györgyné** kézikönyve⁷, mely azt vizsgálta, hogy mennyiben alkalmas a történelemoktatás tananyaga a tanulói személyiségformálásra. Felhasználta a történelemelmélet, az esztétika, a lélektan különböző ágait és a pedagógiai szociológia kutatási eseményeit. Kritikailag elemezte a kérdéssel foglalkozó korábbi szakirodalmat, külföldi (nyugati!) eredményeket. 1962 és 1966 között végzett kiterjedt felmérésekről, megfigyelésekről és kísérletekről is beszámolt a könyv. Szinte valamennyi iskolatípusban folytak kísérletek: általános iskolában (Rétlaki Győző, Bíró Ferencné), technikumban (Waczulik Margit) és szakmunkásképző iskolában (Egri Jánosné, Nagy Ákosné, Suba Imréné) egy-egy osztályban (egy-egy kontroll osztállyal).⁸

¹ *Unger Mátyás*: Történelmi forrásfeldolgozó órák a gimnázium III. osztályában. Bp. 1958.

² Uo. 11-16. l., továbbá: *Unger Mátyás*: A történelmi forrásanyag feldolgozása a gimnázium humán tagozatú III. osztályában. *Köznevelés*, 1957. 16. sz. 385. l.

³ *Bíró Sándor*: Történelemtanításunk a XIX. század első felében a korabeli tankönyvirodalom tükrében. Bp., 1960.

⁴ *Hunyady György*: Tanulók történelmi alapfogalmainak vizsgálata. Bp. 1968.

⁵ *Szebenyi Péter*: Csoportmunka az általános iskolai történelemtanításban. OPI, Bp. 1969.

⁶ *Szebenyi Péter*: Feladatok – módszerek – eszközök (Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára). Bp. 1970.

⁷ *Balázs Györgyné*: Korkép kialakítása a történelemoktatásban. Akadémiai Kiadó, Bp. 1970. (2. kiad. 1978.; 3. kiad. 1984.) Ism.: *Vas Károly*: Balázs Györgyné: Korkép kialakítása a történelemoktatásban. Akadémiai Kiadó, Bp. 1970. *Történelemtanítás*, 1971. 3. sz. 26-27. l.

⁸ Uo. 257-258. l. E munkálkodás módszereiről szól összefoglalóan: *Bíró Ferencné – Gottl Frigyes – Suba Imréné – Waczulik Margit*: Kísérletek a korkép kialakítására. Szerk. *Balázs Györgyné*. Bp. 1968. 1969. (2. kiad.)

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

Unger Mátyás tollából jelent meg¹ tantárgytörténetünk újabb kiemelkedő munkája², mely a tantárgy-pedagógiai irodalomban – sajnos – nem mindig megszokott filológiai alaposággal, csaknem 200 tankönyvi és mintegy ezer jegyzethivatkozással tekinti át a címben megjelölt, egyébként igen nehezen megközelíthető történelmi tudatot a XIX-XX. század fordulójától a második nagy világháború végéig. A szerző egyfajta kölcsönhatásban vizsgálta a tudomány, a politika és a történelmi gondolkodás – tankönyvekben és tantervekkel való – realitását, de úgy: hogyan mutatkozik mindez a történelemtudományban. Megmutatkozik a könyvben az is, milyen volt a vizsgált szűk fél évszázad (1900 – 1945) tudománya és közgondolkodása, sőt visszatekint egészen a kiegyezés koráig.

A másik kiemelkedő alkotás az általános iskolai tanterv előkészítő munkáit leíró, összegző, és az új, 1978-as tantervet bemutató részben már idézett *Szebenyi Péter* munka volt: „*Történelemtanításunk a korszerűsítés útján*”.³ Ebben tisztázta – nem csupán meghatározások, de gyakorlati példák segítségével is – az általános iskolai tanításunkat máig meghatározó *történettánításon alapuló történelemtanítás* fogalmát és a *tanulói tevékenység* szerepét, melyekkel kapcsolatban *Szebenyi Péter* már tíz évvel korábban publikált egy fontos tanulmányt, az általános iskolai történelemtanítás reformjának következő lépéseként tárgyalva e témákat.⁴

Az 1970-es évek vége felé látott napvilágot a *Sallai József – Veress Géza* szerzőpáros, „*A történelem tanítása*” című, kifejezetten a tanárképző főiskolák számára készült jegyzete. Megjelenése évében a legkorszerűbbet adta azzal, hogy az ekkor még napvilágot sem látott 1978-as általános iskolai történelemtanterv elemzésével indított. Szinte rögtön, az elméleti jegyzet megjelenését követő évben megjelent annak gyakorlati párja is, immár a korábbi hasonló műfajú munka egyik szerzőjének, *Bernáth János*nak a szerkesztésében, „*A történelem tanítása – Gyakorlatok a történelemtanítás módszertanából*” címmel.⁵ A kötet kifejezetten az általános iskolai történelemtanításra való gyakorlati felkészítést kívánta segíteni.

Kiterjedt és tudományosan megalapozott volt az *integrált történelemtanítás* kísérlete. Szaktudományos irányítója *Berend T. Iván*, tantárgy-pedagógiai szervezője és összefogója pedig *Balázs Györgyné* volt.⁶ A kísérlet két munkacsoportban folyt. Az *általános iskolai csoport* tagjai *Bíró Ferencné*, *György Lajosné*, *Felföldi Mihályné*, *Földes Györgyné*, *Olgay Andrásné*, *Ifjúné Mészáros Margit* és *Tóth Aranka* voltak. Teammunkában készültek el a tantervi javaslatok. A tanári segédletek tartalmazták az új tananyagot, a felhasznált forrásokat, az alkalmazott módszereket. Kiváló erőkből álló szakembergárda állt a munkacsoport rendelkezésére: *Hahn István*,

¹ *Unger Mátyás*: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. Bp., 1976. *Ism.: Pesti János*: *Unger Mátyás*: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben. *Történelemtanítás*, 1976. 4. sz. 30-31.

² L. még: *Bíró Sándor*: *Történelemtanításunk a XIX. század első felében a korabeli tankönyvirodalom tükrében*. Bp., 1960. és *Szebenyi Péter*: *Feladatok – módszerek – eszközök*. (Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára.) Bp., 1970.

³ *Szebenyi Péter*: *Történelemtanításunk a korszerűsítés útján*. Bp., 1978.

⁴ *Szebenyi Péter*: *Történettánítás – történelemtanítás*. *Történelemtanítás*, 1967. 4. sz. 1-3. l.

⁵ *Dr. Annási Ferenc – Bernáth János – Homoródi Pál – Dr. Kiss Géza – Sallai József*: *A történelem tanítása – Gyakorlatok a történelemtanítás módszertanából*. Szerk.: *Bernáth János*. Bp., 1978.

⁶ *Az integrált történelemtanítás útja* (Válogatott írások). Szerk. *Balázs Györgyné*. Bp., 1980.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

Unger Mátyás, Engel Pál, Vekkerdi László, Mócsy András, Fodor István, Hanák Péter, Szűcs Jenő, Ránki György és mások. Szoros kontaktus jött létre a kísérletező tanárok, az egyetemi oktatók és az MTA Történettudományi Intézetének tudósai között. Elkészültek a kísérlethez az *általános iskolai olvasókönyvek*, Kertész Istvánné, György Lajosné, Ring Éva, Bíró Ferencné és Vadász Sándor szerkesztésében,¹ de értékes tanári segédletek is születtek². A kísérlet során *diasorozatok*, *írásvetítő fóliák*³ is keletkeztek.

A *gimnáziumi munkacsoportban* Gyapay Gábor mellett főleg az ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Gimnázium tanárai vettek részt: Kopper Lászlóné, Kósa Jánosné, Maucha Imre, Végh Gábor, Székely Erzsébet, Nagy Erzsébet. Rajtuk kívül Kiss Zsuzsa, Gábor Istvánné, Máthé Pál, Kiss Istvánné és Waczulik Margit is komoly szerepet vállalt a munkában. A segítő szakemberekből az MTA-OM Történelem- és Társadalomismereti Munkabizottsága tekintélyes egyetemi oktató tagjaiból állt: Hahn István, H. Balázs Éva, Kákossy László, Diószegi István, Balogh András, Vadász Sándor, de szakanyagokkal „besegített” Kardos József, Rottler Ferenc, Diószegi István, Szabad György is. A kísérlethez készült *középszkolai olvasókönyvekből* szép sorozat készült.⁴ Nagy számban íródtak különféle *segédkönyvek* is.⁵ A kísérlet jellegéből következett, hogy *más szaktudományok* képviselői és tantárgyak kiválóságai is segítségére voltak a kísérletezőknek: Sárfalvi Béla (földrajz), Ancsel Éva (filozófia), Kürti Andrásné és Arató Endréné (alsó tagozat), Hunyady György (szociálpszichológia), valamint Hoffmann Tamás (néprajz).

Az alapelv 1976-ban fogalmazódott meg, mely abból indult ki, hogy „*a történeti diszciplína ... önmagában nem fedezete a történeti stúdiumnak*”. A tudomány és oktatás korszerű kapcsolatát ehelyütt így fogalmazta meg: „*a történelmi totalitás átfogásához a társadalomtudományi diszciplínák integrálása alapján kialakított történeti-társadalomismereti stúdium szolgálhat alapot. Az integráció viszont csakis annyiban és addig lehetséges, ameddig és amennyire a történeti diszciplína maga is hordozója és rendezője lehet a társadalomról és emberről szóló ismereteknek. Integrált tantárgyat akarunk tehát, de történeti*

¹ Az emberiség őskora. Az ókori Kelet (Olvasófüzet 5. osztályosok számára), 1975.; Bíró Ferencné: Az ókori görögök. Az ókori Róma (Olvasófüzet 5. osztályosok számára); Kertész Istvánné: Az ókori görögök. Az ókori Róma (Történelmi olvasófüzet 5. osztályosok számára); Bíró Ferencné: A honfoglaló magyarok (Olvasófüzet 5. osztályosok számára), 1976.; Ring Éva – György Lajosné: Történelmi olvasókönyv az általános iskolák 6. osztálya számára, 1978.; Bíró Ferencné – Vadász Sándor: Történelmi olvasókönyv az általános iskolák 7. osztálya számára.

² Pl. Olgay Andrásné: Tanári segédlet az integrált társadalomismeret tanításához, 6. osztály (A magyar feudalizmus kialakulása, megszilárdulása és virágkora a X – XV. században. 1976.; Tóth Aranka: Tanári segédlet az általános iskola 7. osztály: A feudalizmus válsága, reformkor, 1848–49-es forradalom és szabadságharc című témához.; Földes Zoltánné: Az imperializmus kora.

³ Pl. FPI fóliaszorozat.

⁴ Hahn István – Waczulik Margit: Olvasókönyv a gimnázium első osztálya számára I-II-III. (Az őstörténet, Az ókori Kelet, Az ókori Görögország, Az ókori Róma) 1979.; Gábor Istvánné: Olvasókönyv a gimnáziumok II. osztálya számára (Egyetemes történelem) 1978.; Rényi Zsuzsa: Olvasókönyv a gimnázium II. osztálya számára. 1977.; Kardos József – Rottler Ferenc: Olvasókönyv. Magyar őstörténet és középkor I. rész (Őstörténet – 1526) 1979-80.

⁵ Kubinyi Margit – Waczulik Margit: Az ókor világa (Szemelvénygyűjtemény) 1975.; Hoffmann Tamás: Munka – életmód – történelem (Szöveggyűjtemény a gimnázium I-II. osztálya számára) 1979.; Nagy Erzsébet: Szemelvénygyűjtemény az integrált történelem és társadalomismeret tanításához III. osztály. 1977.; Balogh András: Európán kívüli világ (Szöveggyűjtemény) 1979.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

stúdiumot.”¹ (Ez, az MTA „fehér könyve” volt az első olyan dokumentum, amely az iskolai műveltséget nem tantárgyakban, hanem műveltségi területekben foglalta össze.²) Ezúttal a részletek elhagyásával csak röviden összegezve a lényegét: „a történelmi totalitás átfogásához a társadalomtudományi diszciplínák integrálása alapján kialakított történelmi stúdium szolgáltathat csak alapot. Az integráció viszont csakis annyiban és addig lehetséges, ameddig és amennyire a történelmi diszciplína maga is hordozója és rendezője lehet a társadalomról és az emberről szóló ismereteknek. Integrált tárgyat akarunk tehát, de történelmi stúdiumot!”³

Igen bőséges, 30 darabból álló tanulmányválogatás⁴ és a kísérletek anyagából való tallózás⁵ (több tucat óraleírással) is megjelent az integrált történelemtanításról Balázs Györgyné szerkesztésében. Ezek ma is hasznos olvasmányul szolgálnak, és elemei jórészt beépültek a napi tanítási gyakorlatba.

Az 1970-es évek első felében a *Szebenyi Péter* irányításával végzett *fogalomszint-vizsgálat* során⁶ egy igen széles körű reprezentatív felmérésre került sor, melynek kapcsán a statisztikai módszerek alkalmazására is sor került a történelmi szakmódszertani kutatásban. A felmérést 95 ötödik, 100 nyolcadik és 85 gimnáziumi IV. osztályban (tehát 280 tanulóközösségben) végezték, összesen 7810 tanulónál.

Maga a feladat az általános iskola 5. osztályában így hangzott: „Az elnyomók Egyiptomban, Görögországban és Rómában is sokkal kevesebben voltak, mint az elnyomottak. Miért tudtak mégis uralkodni az elnyomottakon?” Az általános iskola 8. osztályában és a gimnázium IV. osztályában ez volt a kérdés: „Az elnyomók mind a rabszolgatartó társadalomban, mind a feudális társadalomban, mind a kapitalista társadalomban sokkal kevesebben voltak, mint az elnyomottak. Miért tudtak mégis uralkodni az elnyomottakon?”

A tanuló válaszát kb. egy oldalas „esszében” fejthette ki. Egyértelműen bebizonyosodott, hogy a 10-11 éves tanulók szemléletes-képi történelmi fogalmakkal rendelkeznek. A „kisfelsősökkel” szemben a 13–14 évesek történelmi fogalmai már elvont, „valódi” fogalmak. A IV. osztályos gimnazisták érzékenyebbek a szellemi tényezők megragadására.⁷ A kísérlet végső

¹ Történelmi, társadalmi és politikai nevelés. In: A Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalásai és ajánlása a távlati műveltség tartalmára és az iskolai nevelőtevékenység fejlesztésére (1973 – 1976). Bp., 1976. 183-265. l.; az ehhez kapcsolódó tanulmány: *Berend T. Iván*: Műveltségelmélet és történelem. In: Műveltségkép az ezredfordulón. Tanulmányok az akadémiai távlati műveltségkonceptió alapján. Összeáll.: *Rét Rózsa*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1980. 137-151. l.

² Ezek a következők voltak: nyelvi-kommunikációs nevelés, matematikai nevelés, természettudományi nevelés, *történelmi, társadalmi és politikai nevelés*, esztétikai-irodalmi nevelés, szomatikus nevelés, technikai nevelés.

³ *Berend T. Iván*: A történelem mint tudományos diszciplína és iskolai stúdium. In: Az integrált történelemtanítás útja (Válogatott írások) Szerk.: *Balázs Györgyné*. Bp., 1980. 44-49. l.

⁴ Az integrált történelemtanítás útja (Válogatott írások) Szerk.: *Balázs Györgyné*. Bp., 1980.

⁵ *Balázs Györgyné*: A történelem tanítása (Elméleti kérdések – fejlesztési törekvések). Bp., 1992. 133-273. (IV. fejezet: A történelem tanításának-tanulásának módszerei; V. fejezet: A tantárgyi megújítás folyamata)

⁶ Erről szól részletesen: *Eperjessy Géza – Szebenyi Péter*: A tanulók történelmi fogalmainak fejlődése (Az általános iskola 5. osztályától a gimnázium IV. osztályáig) Bp. 1976. 47-50. l. és *Eperjessy Géza – Szebenyi Péter*: A tanulók történelmi fogalmainak vizsgálata. *Történelemtanítás*, 1972. 1. sz. 18-25. l.

⁷ *Eperjessy Géza – Szebenyi Péter*: A tanulók történelmi fogalmainak vizsgálata. *Történelemtanítás*, 1972. 1. sz. 24. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

konklúziója az volt hogy a tanulók gondolkodásmódja határozott fejlődési utat jár be, melyre a tanítás adott fázisaiban fokozottabban figyelemmel kell lennünk.

Történelemtankönyveink, -taneszközeink korszerűsödése

1964-ben, amikor az 5. osztályban bevezették a történelemtanítást, mindenekelőtt az alsó és felső tagozat között kellett zökkenőmentes átmenetet biztosítani. Hamar világossá vált, hogy ebben az osztályban – ahol ezt megelőzően lényegében nem tanítottak történelmet – a hagyományos eljárásokkal nem lehet boldogulni. Olyan új könyvre volt szükség, amely – a korábbi olvasmánytárgyalásos koncepcióval ellentétben – alkalmas már ebben az életkorban is a történelem alapvonalainak életszerű bemutatására, összhangban van a tanulók életkorával, kellően differenciált és olvasmányos, sőt nevelési lehetőségeket is rejt magában.

Ennek a célnak tökéletesen megfelelt a történelemtanár **Filla István**, a szépíró **Hegedűs Géza** és az illusztrátor Győry Miklós tankönyve¹, mely kellően színes, változatos és érdekes, eseményekben gazdag, olvasmányos előadásmódú lett, módszertani felépítése és egész kivitelezése megfelelt a kor kívánalmainak. Természetesen itt nincs hely egy könyv, de még egy teljes könyvsorozat bővebb elemzésére sem, de a Filla – Hegedűs-könyv valóban kiemelkedett a „mezőnyből”. Jellemző, hogy a sorozat következő darabját a 6. osztályos tankönyvet² – ekkor már elég szokatlanul – „Történelemtanárok munkaközössége” jegyezte³. Sem ez, sem a 7. osztályos⁴, sem a 8.-os⁵ tankönyv – ellentétben az említett 5.-essel – nem hagyott mélyebb nyomot tankönyvhistóriánkban, bár – igaz, átdolgozásokkal, de – „végigszolgálták” a rendelkezésükre álló bő másfél évtizedet⁶. Segítséget jelentett a történelemtanároknak, hogy tanári kézikönyvek is készültek ezekhez a tankönyvekhez⁷, utoljára az általános iskolákban a rendszerváltozást megelőzően.

Ismét **Szebenyi Péter** összehasonlítását alapul véve⁸ tekintsük át, mik voltak a tárgyalt időszakban megjelent tankönyveknek az előnyei és hátrányai?

¹ *Filla István – Hegedűs Géza: Történelem az általános iskola 5. osztálya számára.* Bp. 1964. Ismertette: *Hinora Sándor: Új történelem tankönyv az 5. osztályban. Történelemtanítás, 1964. 4. sz. 2-4. l., valamint Major József: Még néhány megjegyzés az ötödikes tankönyvről. Történelemtanítás, 1964. 5. sz. 1-2. l.*

² *Történelem az általános iskola 6. osztálya számára.* Ill. Győry Miklós. Bp. 1965.

³ *Szebenyi Péter: A 6. osztályos történelemtanításról. Történelemtanítás, 1965. 4. sz. 9-13. l.*

⁴ *Devecseri Lászlóné – Kislaki Károly: Történelem az általános iskola 7. osztálya számára.* Bp. 1966.

⁵ *Csiszér Béla – Sári Gusztáv: Történelem az általános iskola 8. osztálya számára.* Bp. 1966.

⁶ *Devecseri Lászlóné: Az új 7. osztályos történelemtankönyvről és Csiszér Béla – Sári Gusztáv: Az új 8. osztályos történelemtankönyv didaktikai kérdései. Történelemtanítás, 1966. 4. sz. 9-12. és 13-16. l.*

⁷ *Filla István: Tanári kézikönyv az általános iskolai 5-6. osztályos történelem tanításához.* Bp., 1968.; *Nagy Erzsébet: Tanári kézikönyv a történelem tanításához az általános iskolai 7. osztályában.* Bp., 1971.; *Petrik János: Tanári kézikönyv a történelem tanításához az általános iskolai 8. osztályában.* Bp., 1971.

⁸ *Szebenyi Péter: Történelemtanításunk a korszerűsítés útján.* Bp., 1978. 14-15. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

Értékek

- megfeleltek a tantervek szabta követelményeknek, s jól szolgálták a tanulók világnézeti nevelését;
- helyesen tükrözték a történettudomány akkori eredményeit;
- a kérdések és feladatok elősegítették a tanulói tevékenység kibontakozását, a tanulók gondolkodásának fejlesztését és tantárgyak közötti koncentrációt;
- az ábrák, didaktikus rajzok, térképek, grafikonok és reprodukciók nem csupán illusztrációs szerepet, hanem lényeges módszertani feladatokat láttak el;
- a tankönyvek – éppen metodikai apparátusuk révén – a tanítási órákon munkaeszközzé váltak;
- a tankönyvek és a később megjelent Képes történelmi atlasz kellően össze voltak hangolva.

Fogyatékoságok

- a tankönyvek szövegei – néhány kivételtől eltekintve – túlságosan végeredmény jellegűek voltak;
- nem differenciálták a tananyagot, a teljes tankönyvi szövegek ismeretét kívánták meg a tanulóktól;
- a tankönyvek egy részét a fogalmi túlterhelés is jellemezte;
- az egyes osztályok tankönyvei nem épültek szervesen egymásra;
- a tankönyvek fogalmi váza nem volt elég világos és nem érvényesült benne kellően a folyamatosság;
- a kérdések és feladatok összeállításában sem érvényesült a fokozatos fejlesztés;
- a tankönyvi szövegek nem mindig tudtak lépést tartani a történetírás fejlődésével.

Az 1960-as évek *középiskolás tankönyveinek* szerzői között az I. osztályos gimnáziumi tankönyv¹ *Gyapay Gábor – Ritoók Zsigmond* szerzőpárosa mellett új név a II. osztályos tankönyv² társszerzője, *Eperjessy Géza*, valamint a IV. osztályos³ írója, *Balogh Endre* is. Csak a II. osztályos könyv egyik (*Benczédi László*) és III. osztályos tankönyv⁴ szerzője, *Unger Mátyás* „debütált” már korábban is.⁵

A reform örvendetes fejleménye volt, hogy speciális közép- és általános iskolai *taneszközök* is születtek: először a 60-as évek elején a régen várt középiskolai *Történelmi atlasz*, majd nyomában *falitérképek*⁶, a középiskolai *Forrásszemelvények-sorozat*⁷, *oktatófilmek*⁸, általános iskolai *olvasókönyvek*¹,

¹ *Gyapay Gábor – Ritoók Zsigmond*: Történelem a gimnázium I. osztálya számára. Bp., 1965.

² *Eperjessy Géza – Benczédi László*: Történelem a gimnázium II. osztálya számára. Bp., 1966.

³ *Balogh Endre*: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. Bp., 1967.

⁴ *Unger Mátyás*: Történelem a gimnázium III. osztálya számára. Bp., 1967.

⁵ Ezekhez a tankönyvekhez is készültek kézikönyvek. Pl. *Unger Mátyás*: Tanári kézikönyv a történelem tanításához a középiskolák III. osztályában. Bp., 1974. és *Balogh Endre*: Tanári kézikönyv a történelem tanításához a középiskolák IV. osztályában. Bp., 1972.

⁶ Ism.: *Balla György*: Történelmi falitérképek. *Történelemtanítás*, 1961. 6. sz. 18-20. l.

⁷ Kronologikus kötetek: Történelmi olvasókönyv I. (Ókori történelem) Összeáll.: *Filla István – Waczulik Margit*. Szerk.: *Hahn István*; II. (Egyetemes történelem 476-1640, Magyarország története 1526-ig) Összeáll.: *Gunst Péter – Eperjessy Géza*. Szerk.: *Makkai László*; III. (Egyetemes történelem 1640-1849, Magyarország története 1526-1849) Összeáll.: *Unger Mátyás*. Szerk.: *Sinkovics István*; IV/1. (Egyetemes és magyar történelem 1849-1914) Összeáll.: *Kislaki Károly*; IV/2. (Egyetemes és magyar történelem 1914-1962) Összeáll.: *Almásy János*.

Tematikus kötetek: V. (A magyar munkásmozgalom történetéből) Összeáll.: *Vágó Mária – Vértes Róbert*; VI. (A magyar hazafias és honvédő hagyományok történetéből) Összeáll.: *Eperjessy Géza – Bodó László – Szabolcs Ottó*. Szerk.: *Szabolcs Ottó*; VII/1. (A magyar társadalom életéből 896-1849) Összeáll.: *Mann Miklós*; VII/2. (A magyar társadalom életéből 1849-1944) Összeáll.: *Szabolcs Ottó*. VIII. (Az 1918-19. évi magyarországi forradalmak történetéből) Összeáll.: *Szabolcs Ottó*. (Az első hét kötet 1961 és 1973 között jelent meg, míg az utolsó 1982-ben.)

⁸ Pl. Lenin, A KMP megalakulása, A Nagy Október, A Magyar Tanácsköztársaság, Az I. és II. világháború, A népi demokrácia története stb.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

*Iskolatelevízió*² és *Iskolarádió*³ adások, *applikációs sorozat*⁴, általános (260 db)⁵ és középiskolai (475 db) történelmi és műalkotások elemzése *diapozitívek*⁶, *Képes történelmi atlasz*⁷, *fóliatérképek* és *időszalag*, és megszületett az új információhordozó, az *írásvetítő transzparens-sorozat* is⁸.

Több, egymástól független vizsgálat, mérések bizonyították, hogy a történelemtanítás eredményessége az 1950-es évek vége és az 1970-es évek eleje között ugrásszerűen emelkedett.⁹ A mérések azt is egyértelműen igazolták, hogy ebben nem kis szerepet játszottak a szaktantermek és általában a szemléltetés.¹⁰ Kedvezően alakult a tanulók érzelmi kötődése is a történelem tantárgyhoz, mint ezt a nemzetközi IEA vizsgálat részfelmérésének az eredménye bizonyította. Ennek tanúsága szerint a történelem a tanulók kedvenc elméleti tárgyai között az 5. és 8. osztályosok körében egyaránt „dobogós” helyet ért el,¹¹ ami a 12, illetve 13 elméleti tantárgyból elért 3. helyet jelenti. (Nem reprezentatív hazai mérések szerint ez a helyezés a 2. volt.¹²)

Az 1980-as években újdonságnak számított az, hogy *kísérletileg kipróbált tankönyvek* váltották fel az előzőket az általános iskolai történelemtanításban. Az akkoriban még messze nem általános tankönyvírói pályázaton nyerte el az

¹ *Filla István*: Régen volt, hogy is volt? 1967.; *Besnyő Miklós*: Történetek a középkorból. 1968.; *Devecseri Lászlóné – Major József*: Történetek az újkorból. 1974.; *Dürr Béla – Nagy Erzsébet*: Történetek a legújabb korból. 1974.

² Pl. A televízió és a film felhasználásának módszertani kérdései. Szerk. *Bodó László*. Bp. 1970.; Tanszerismertető: *Filla István és Szabenyi Péter*. Tanári segédkönyv az Iskolatelevízió műsoraihoz. Történelem. Általános iskola 5-6. osztály. Bp. 1971.

³ Pl. Iskolarádió az oktatás-nevelésben. Bp. 1970., 1972. és 1973.; Tanszerismertető: Az ókor és középkor világából. Bp. 1977.; Forráselemzés (Szöveggyűjtemény) Bp. 1978.; Ki mondta? Miért mondta? (Szöveggyűjtemény) Bp. 1974.; Történelem a középiskolák I. osztályosainak (Az Iskolarádió műsorainak szöveggyűjteménye). Bp. 1972.; Történelem a középiskolák IV. osztályának (Az Iskolarádió műsorainak szöveggyűjteménye). Bp. 1974.; Történelmi arcképcsarnok (Iskolarádió). Bp. 1976.; Történelmi kislexikon. Bp. 1973. (Mind a Magyar Rádió kiadása, szerk.: *Sándor Györgyné*).

⁴ Tanszerismertető: *Szabenyi Péter*. Útmutató az 5-6. osztályosok részére készült történelmi applikációkhoz. TANÉRT, Bp. 1968.; *Szabenyi Péter*. Útmutató a 7-8. osztályosok részére készült történelmi applikációkhoz. TANÉRT, Bp. 1971.

⁵ Tanszerismertető: *Szabenyi Péter*. Útmutató az általános iskolák 5-8. osztályos történelmi diapozitívekhez. Válogatta: *Dercsényi Balázs és Vladár Ervin*. Magyar Diafilmgyártó Vállalat, Bp. 1970.; *Aradi Jenő*: Diapozitívek tanszerismertetője. Általános iskola 5., 6., 7., 8. osztály. Műalkotás-elemzés I., II., III., IV. Magyar Diafilmgyártó Vállalat, Bp. 1975.

⁶ *Eperjessy Géza*: Útmutató a középiskolai I-II. osztályos történelmi diapozitívekhez. Magyar Diafilmgyártó Vállalat, Bp. 1968.; *Szabolcs Ottó*: Útmutató a középiskolai III-IV. osztályos diapozitívekhez. Magyar Diafilmgyártó Vállalat, Bp. 1970.

⁷ Képes történelmi atlasz. Kartográfiai Vállalat, Bp. 1970.; *Ism.*: *Szabolcsi József*: Képes Történelmi atlasz. *Történelemtanítás*, 1970. 4. sz. 23. l.; *Giday Kálmán*: A Képes történelmi atlasz felhasználása. *Történelemtanítás*, 1971. 3. sz. 16-18. l.; *Hőnyi Ede, ifj.* – *Szabenyi Péter*. Tanári kézikönyv a Képes történelmi atlasz használatához. Bp. 1973. (Későbbi, átdolgozott kiadáshoz: *Hőnyi Ede – Péczai Ernőné – Szabenyi Péter*. Tanári kézikönyv a Képes történelmi atlasz használatához. Bp. 1983.)

⁸ Tanszerismertető: *Szabenyi Péter*. Írásvetítő transzparens-sorozat az általános iskolák 5-8. osztályos anyagához. TANÉRT, Bp.

⁹ Az 1958-ban *Kiss Árpád* és 1968-ban *Báthory Zoltán* irányításával végzett felmérésekről beszámol: *Szabenyi Péter*. Történelemtanításunk a korszerűsítés útján. Bp., 1978. 27-34. l.

¹⁰ *Szabenyi Péter*. Szemléltetés a történelemtanításban (Történeti áttekintés). In: A szemléltetés évszázadai. Szerk.: *Jáki László*. OPKM, Bp., 2000. 60. l.

¹¹ *Szabenyi Péter*. Történelemtanításunk a korszerűsítés útján. Bp. 1978. 31-32. l.

¹² *Olgay Andrásné*: „Melyik tantárgyat szereted a legjobban, és miért?” Történelemtanítás, 1985. 1. sz. 3-6. l.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

írás jogát a 6. osztályban *Balla Árpád*¹, a 7. osztályban *Helméczy Mátyás*² és a 8. osztályban *Fekete Pál*³, egyedül *Filla István*⁴ kapott pályázat nélkül felkérését előző könyvének sikere alapján az új 5. osztályos tankönyv megírására. Az elkészült tankönyveket a szentendrei járás iskoláiban és a tanárképző főiskolák gyakorlóiskoláiban felmenő jelleggel tanították, s a tapasztalatok alapján készültek el a végleges könyvek. E könyvek közül három ma is forgalomban van,⁵ persze jelentősen átdolgozva. (A 8. osztályos pályázat győztese, Fekete Pál helyett *Bíró Ferencné* írta meg a 8. osztályos tankönyvet. Ez 1990-ig volt forgalomban.)

Fontos része volt az általános iskolai tanterv életbelépésének a külön összegezett *állampolgári ismeretek* bevezetése, melyre 1984-ben került sor. A stúdium szükségessége az 1960-as évek végén merült fel. Az akkori vizsgálati tapasztalatok szerint a tanulók jelenismerete szegényes volt, s az összehasonlító elemzések rávilágítottak arra, hogy alig van Európában olyan ország, amelyben ne tanítottak volna állampolgári ismereteket, mint jelenismereti tantárgyat, ha nem is mindenütt külön összegzett formában.⁶

Nálunk 1971-re készült el a tantárgy tervezete, 1973 és 1975 között pedig egy kísérleti tankönyvet próbáltak ki 23 általános iskolában.⁷ 1975/76-tól egy – elég vaskos – állampolgári ismeretek munkafüzettel folyt kísérlet⁸, majd egy újabb átdolgozást követően⁹ az 1981/82-es tanévben már a 8. osztályos történelemtanítással integrálva került a szentendrei járásban és a főiskolai gyakorlóiskolákban bevezetésre, külön kísérleti tankönyv¹⁰ és olvasókönyv¹¹ formájában.

Ezen iskolák és tanulói ekkor már 4 éve az új tanterv és a kísérleti tankönyvek szerint dolgoztak. A teljes körű, országos bevezetésre az 1983/84-es tanév második félévében került sor.¹² (Jellemző története a pártállami időknek, hogy az első, 1983-as kiadás példányait – a címlapon lévő kettőtört

¹ *Balla Árpád*: Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 6. osztálya számára. Bp., 1978.

² *Helméczy Mátyás*: Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 7. osztálya számára. Bp., 1979.

³ *Fekete Pál*: Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 8. osztálya számára I-II. rész. Bp., 1980.

⁴ *Filla István*: Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 6. osztálya számára. Bp., 1977. (Mind OPI-kiadás)

⁵ *Filla István*: Történelem 5. osztály (Korona Kiadó); *Balla Árpád*: Történelem 6. osztály (Korona Kiadó); *Helméczy Mátyás*: Történelem 7. osztály (Nemzeti Tankönyvkiadó).

⁶ Vö.: *Szebenyi Péter*: Állampolgári nevelés a történelemórán. In: Tanulmányok az állampolgári nevelés módszereihez. Szerk. *Závodszy Géza*. Bp. 1977. 83. I. táblázata a világ 20 országában tanított jelenismereti tárgyak óraszámairól.

⁷ *Blahó Endre – Karlovitz János – Koncz Katalin – Mérő Endre – Samu Mihály – Tóth Dezsőné – Zborovári Katalin*: Állampolgári ismeretek (Kísérleti jegyzet az általános iskolák 8. osztálya számára). Átdolg.: *Cseres Judit és Élő Sándorné*. Szerk.: *Tóth Dezsőné*. OPI, Bp., 1974.

⁸ *Balla Árpád – Bernáth János – Dékány Mihály – Helméczy Mátyás – Lajtai László*: Állampolgári ismeretek munkafüzet az általános iskolák 8. osztálya számára (Kísérleti kiadvány). Szerk. *Balla Árpád*. OPI, Bp., 1975.

⁹ *Balla Árpád – Bernáth János – Helméczy Mátyás*: Történelem – állampolgári ismeretek az általános iskolák 8. osztálya számára. OPI, Bp., 1979.

¹⁰ *Balla Árpád – Bernáth János – Helméczy Mátyás*: Állampolgári ismeretek az általános iskola 8. osztálya számára (Kísérleti tankönyv). Bp., 1980.

¹¹ *Bernáth János – Helméczy Mátyás – Pauncz Imréné*: Az állampolgári ismeretek olvasókönyve 8. osztály (Kísérleti tankönyv). Bp., 1981.

¹² *Balla Árpád – Bernáth János – Helméczy Mátyás*: Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskolák 8. osztálya számára. II. kötet. Szerk. *Balla Árpád*. Bp., 1984.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

Kádár-címer miatt – bezúzták. Ezért a könyv az iskolákba az utolsó pillanatban érkezett meg, 1984 januárjában.) Ezt követően is több átdolgozásra került sor, például 1985-ben¹, majd 1990-ben már Társadalmi ismeretekként jelent meg a könyv². Tanári kézikönyv³ és feladatlap-gyűjtemény⁴ is készült a tankönyvhöz, illetve a tárgy tanításához. Olyan kiváló társadalomtudósok működtek közre az évek során a tankönyv anyagának formálásában, mint Simai Mihály közgazdász, Mérő Endre jogász, Vargyai Gyula történész, Ferge Zsuzsa szociológus, Verebélyi Imre államigazgatási szakember. A szerzők és szerkesztők azonban mindig tanáreberek és tantárgy-pedagógiai szakértők voltak, mint Balla Árpád, Bernáth János, Helméczy Mátyás, Olgvai Andrásné és Szebenyi Péter.

Szükség is volt a sok szakember összefogására, hiszen a tárgynak a keretében történelmi, szociológiai, etikai, jogi, közművelődési stb. ismereteket kell nyújtani. Emellett pedig olyan készségeket és képességeket volt szükséges kialakítani, melyek – megfelelő társadalomszemlélettel párosulva – erősítik az érzelmeket és kötődéseket az „édes hazához”, ami polgárainak a neveléséhez nélkülözhetetlen.

A középiskolai tankönyvek írói sorában néhány régi szerző nevére bukkanhatunk: a gimnáziumi könyveknél *Gyapay Gábor* és *Ritoók Zsigmond*⁵, *Eperjessy Géza*⁶, a szakközépiskolaiaknál: *Bellér Béla*⁷ és *Balogh Endre*⁸. Ugyanakkor több új szerző is debütált: *Závodszy Géza*⁹, *Jóvérné Szirtes Ágota*¹⁰, *Walter Mária*¹¹, valamint szakközépiskolás könyvével *Mann Miklós*¹² és *Ujváry Pál*¹³. Közülük **Závodszy Géza** neve emelhető ki, akinek gimnáziumi tankönyve új tankönyvmodellt¹⁴ hozott létre, melyre a Tankönyvkiadó későbbi középiskolai tankönyvsorozata alapult. A középiskolák történelemkönyveihez ekkor még tanári kézikönyvek is készültek.¹⁵

Az 1980-as évek – főleg általános iskolai – történelemtanítása már lényegesen különbözött a megelőző időszakokétól. Az általános iskolában

¹ *Katona András – Simon Dénes: A 8. osztályos Állampolgári ismeretek tankönyv és kézikönyv statisztikai adatainak korrekciója és kiegészítése. OPI, Bp. 1985.*

² *Balla Árpád – Helméczy Mátyás – Szebenyi Péter: Társadalmi ismeretek az általános iskola 8. osztálya számára (Harmadik, részben átdolgozott kiadás). Bp., 1991.*

³ *Balla Árpád – Helméczy Mátyás – Mérő Endre – Szebenyi Péter: Állampolgári ismeretek. Általános iskola 8. osztály (Útmutató az állampolgári ismeretek tanításához az általános iskola 8. osztályában). Szerk. Balla Árpád. Bp., 1983.*

⁴ *Balla Árpád – Helméczy Mátyás: Állampolgári ismeretek témazáró feladatlapok. Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 8. osztálya számára. Bp., 1983.*

⁵ *Gyapay Gábor – Ritoók Zsigmond: Történelem a gimnázium I. osztálya számára. Bp., 1979.*

⁶ *Eperjessy Géza: Történelem a gimnázium II. osztálya számára. Bp., 1980.*

⁷ *Bellér Béla: Történelem a szakközépiskolák I. osztálya számára. Bp., 1984.*

⁸ *Balogh Endre: Történelem a szakközépiskola III. osztálya számára. Bp., 1980.*

⁹ *Závodszy Géza: Történelem a gimnázium III. osztálya számára. Bp., 1981.*

¹⁰ *Jóvérné Szirtes Ágota: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. Bp., 1982.*

¹¹ *Walter Mária: Történelem a gimnázium II. osztálya számára. Bp., 1984.*

¹² *Balogh Endre – Mann Miklós: Történelem a szakközépiskola IV. osztálya számára. Bp., 1981.*

¹³ *Ujváry Pál: Történelem a középiskolák II. osztálya számára. Bp., 1988.*

¹⁴ *Závodszy Géza: Néhány szempont a tankönyvek szövegképeinek korszerűsítéséhez. Történelemtanítás, 1978. 3. sz. 4-7. l.; U. ő: Tankönyvszerkesztés-tananyagszervezés I-II.. Történelemtanítás, 1981. 3. sz. 5-9. l. és 4. sz. 1-4. l.*

¹⁵ *Pl. Szabó Károly: Tanári kézikönyv a gimnáziumi történelemtanításhoz I-II. Bp., 1985.; Závodszy Géza: Tanári kézikönyv a gimnáziumi történelemtanításhoz III. osztály. Bp., 1987.; Balogh Endre: Tanári kézikönyv a történelem tanításához a szakközépiskola III. osztályában. Bp., 1983.; U. ő: Tanári kézikönyv a történelem tanításához a szakközépiskola III. osztályában. Bp., 1984.*

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

érzékeltetően háttérbe szorult a tanári előadás, és a tankönyvek és más kiadványok tanórai használata teljesen általánossá vált. A munkáltatás fokozottabb előtérbe kerülését hatékonyan segítette az AV-eszközök újabb generációjának megjelenése. Ezeknek a taneszközöknek a nagy része még térítésmentesen került az iskolák birtokába, ami széles körben lehetővé tette a használhatóságukat.

Kiemelhetjük közülük a különböző *diapozitív-sorozatok*: pl. az általános iskolai alsós környezetismereti (50 diapozitív)¹, a felsős történelem és műalkotások elemzése kiegészítő (300 diapozitív)², népművészeti és anyanyelvi³, középiskolai életmódtörténeti (828 db)⁴ sorozatokat. De említhetjük a még mindig újnak számító írásvetítő *fólia-transzparens-sorozatok*: pl. az általános iskolai kiegészítő⁵, a középiskolai I. és II. osztályost⁶; valamint a szintén újnak számító *faliképeket*: pl. a felsős történelmes⁷ és állampolgári ismeretek⁸, fizikatörténeti tablókat⁹, továbbá a rajz és műalkotások elemzéséhez készült „Az írás története”-t és a „Magyarország műemlékei”-t ábrázoló falitablákat.

¹ Tanszerismertető: *Szebenyi Péter*: Fejlődés a társadalomban diapozitív-sorozat az általános iskolák 4. osztálya számára. Környezetismeret. Magyar Diafilmgyártó Vállalat – OOK, Bp., 1981.

² Tanszerismertető pl. *Aradi Jenő*: Tanszerismertető. Műalkotás-elemzés. Kiegészítő diapozitív-sorozat az általános iskolák 5. osztálya számára. Magyar Diafilmgyártó Vállalat, Bp., 1980.; *Kovács Károly*: Tanszerismertető. Műalkotás-elemzés. Kiegészítő diapozitív-sorozat az általános iskolák 6. osztálya számára. Magyar Diafilmgyártó Vállalat – OOK, Bp., 1980.; *Koltay Magdolna*: Tanszerismertető. Műalkotás-elemzés. Kiegészítő diapozitív-sorozat az általános iskolák 7., 8. osztálya számára. Magyar Diafilmgyártó Vállalat – OOK, Bp., 1981-1982.

³ Pl. *Fűzér Károlyné – Gebora László – Szemerényi Ágnes – Englőner Gyuláné – Aradi Jenő*: Módszertani útmutató az általános és középiskolák számára készült „Magyar népművészet” diasorozathoz és hanganyaghoz. OOK, Bp., 1980.; *Hoffmann Ottó*: Diapozitív-gyűjtemény az általános iskola 6. osztálya számára. Magyar nyelv. A tulajdonnevek. Magyar Diafilmgyártó Vállalat–OOK–TANÉRT, Bp.

⁴ *Árpásy Csaba – Porcsalmy János – Szabolcs Ottó – Waczulik Margit*: Módszertani útmutató. Képek az emberek életéből I. Magyar Diafilmgyártó Vállalat – OOK, Bp., 1982.; *Mátrai Zsuzsa – Mohos Sándor*: Módszertani útmutató. Képek az emberek életéből II. Magyar Diafilmgyártó Vállalat – OOK–TANÉRT, Bp., 1982.; *Mann Miklós*: Módszertani útmutató. Képek az emberek életéből III. Magyar Diafilmgyártó Vállalat – OOK, Bp., 1984.; *Szabolcs Ottó*: Módszertani útmutató. Képek az emberek életéből IV. Magyar Diafilmgyártó Vállalat – OOK, Bp., 1986.

⁵ Tanszerismertető: *Szebenyi Péter*: Írásvetítő transzparens-sorozat az általános iskolák történelem 5-8. osztályos anyagához. Kiegészítés – 5. osztály. Szerk. *Utasi István*. OOK – TANÉRT, Bp., 1980.; *Szebenyi Péter*: Kiegészítő írásvetítő transzparens az általános iskolák történelem 6. osztályos anyagához. Szerk. *Utasi István*. OOK – TANÉRT, Bp., 1981.; *Szebenyi Péter*: Kiegészítő írásvetítő transzparens az általános iskolák történelem 7. osztályos anyagához. Szerk. *Utasi István*. OOK – TANÉRT, Bp., 1982.; *Kiss Barnabás – Szebenyi Péter*: Kiegészítő írásvetítő transzparens az általános iskolák történelem és állampolgári ismeretek 8. osztályos anyagához. Szerk. *Utasi István*. OOK – TANÉRT, Bp., 1984.

⁶ Tanszerismertető: *Vladár Ervin*: Tanári útmutató. Történelem a középiskolák I. osztálya számára c. transzparens-sorozathoz. Szerk. *Utasi István*. OOK – TANÉRT, Bp., 1985.; *Gyapay Gábor*: Módszertani útmutató írásvetítő transzparens-ekhez. Középiskolák II. osztály. Szerk. *Utasi István*. OOK – TANÉRT, Bp., 1988.

⁷ Tanszerismertető: *Biró Ferencné*: Tematikus rendszerező falitablák az 5., 6., 7., 8. osztályos történelem és állampolgári ismeretek tantárgyhoz. TANÉRT, Bp., 1980-1983.

⁸ Tanszerismertető: *Bernáth János – Helméczy Mátyás*: Összefoglaló rendszerező falitablák az állampolgári ismeretek tanításához. TANÉRT, Bp.

⁹ Tanszerismertető: *Radnai Gyula*: A fizika fejlődése. Faliképek a fizika tanításához. TANÉRT, Bp., 1985.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

Legizgalmasabb újdonságot azonban az ún. *komplex*, „többfunkciós” *taneszközök* jelentették, pl. a fővárosi helytörténeti *fólia- és diasorozatok*¹ és a *tanulói egység- és forráscsomagok*², vagy az alsós „*Mesélnek a századok*” komplex taneszköz³. De *más új taneszközök* is születtek, pl. hanganyagok⁴ és Iskolatelevíziós adások⁵. Új képes és tematikus *falitérképek* láttak napvilágot, kifejezetten az általános iskolai történelemtanításhoz⁶, és újszerű, a korábbiakénál kevésbé „vonalas” tematikájú és dogmatikus feldolgozású *oktatófilmek*⁷ jelentek meg.

Szólnunk kell még a korszakon végigvonuló *Történelemtanítás* c. módszertani folyóiratunkról⁸, melynek felelős szerkesztője 1957–1964-ig *Almási János*, majd az 1964. évi 4. számtól az 1989-es megszűnéséig *Szabolcs Ottó* volt⁹. A korban betöltött fontos szerepét bizonyára jól illusztrálja az a sok hivatkozás, mellyel ebben a tanulmányban élünk. Mindent egybevetve nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy – különösen a korszak általános iskolai tanárai – a bőség zavarával küszködtek.

Az átmenet évei

Az 1980-as évtized második felének tantárgy-pedagógiai kiadványai közül kiemelkedik *Unger Máttyás* forrásokkal és forráselemzéssel foglalkozó posztumusz könyve.¹⁰ Ebben a középiskolai elemző történelemtanítást segítő

¹ Tanszerismertető: *Csorba Csaba – Erdei Sándorné*. Történelem és állampolgári ismeretek 5., 6., 7., 8. osztály. Szerk. *Bíró Ferencné*. FPI – BTM, 1981.

² Tanszerismertető: *Szebenyi Péter*. Tanulói egységcsomag az általános iskolák 5. osztálya számára a történelem és állampolgári ismeretek tantárgyhoz. OOK – TANÉRT, Bp., 1980.; *Szebenyi Péter*. Tanulói egységcsomag az általános iskolák 6. osztálya számára a történelem és állampolgári ismeretek tantárgyhoz. OOK – TANÉRT, Bp., 1981.; *Szebenyi Péter*. Forráscsomag az általános iskolák 7. osztálya számára a történelem és állampolgári ismeretek tantárgyhoz. OOK – TANÉRT, Bp., 1983.; *Szebenyi Péter*. Forráscsomag az általános iskolák 8. osztálya számára a történelem és állampolgári ismeretek tantárgyhoz. OOK – TANÉRT, Bp., 1986.

³ Tanszerismertető: *Nagy Józsefné – Ozswald Istvánné*: „Mesélnek a századok” képek és applikáció a 3-4. osztály magyar nyelv és irodalomhoz, környezetismerethez. TANÉRT, Bp., 1984.

⁴ Tanszerismertető: *Bíró Ferencné – Olgay Andrásné*: Módszertani útmutató az általános iskola 8. Osztályai számára készült „Hangforrás” című hanganyag használatához a történelem tantárgyhoz. OOK – TANÉRT, Bp., – Veszprém, 1985.

⁵ Tanszerismertető: *Fehér György*: Ismertető az Iskolatelevízió 5. osztályos történelem sorozatához. Bp., é. n.; *Kazal János*: Útmutató az Iskolatelevízió 7. osztályos történelem sorozatához. Bp.

⁶ Pl. Az emberiség az őskorban (i. e. 4000-ig), A Föld népei a XIV – XVI. században, A Föld népessége a XVI – XVIII. században, Honfoglalás és letelepedés, Az Osztrák – Magyar Monarchia gazdasága és kultúrája. lsm.: *Bíró Ferencné*: Az új történelem falitérkép sorozatról. Történelemtanítás, 1982. 5. sz. 9-13. l.

⁷ Pl. Mire tanít a történelem? Mindennapi élet a feudális Európában (Élet a középkori faluban, Élet a középkori városban, Élet a középkor kolostoraiban), Máttyás Corvinái, Urak és szolgák, Embernek maradni.

⁸ A Történelemtanítás című folyóirat repertórium a 1955–1981. Összeáll.: *Horányi István*. OPI, Bp., 1984.

⁹ L. utóbbi kissé szubjektív hangvételű „önértékelő” cikkét: *Szabolcs Ottó*: A „rég” Történelemtanítás. *Módszertani Lapok. Történelem*. 1994. 1-2. sz. 1-6. l.

¹⁰ *Unger Máttyás*: Bevezetés a források ismeretébe és a forráselemzésbe. A történeti forrásokat gyűjtő és őrző tudományos intézményekről szóló részt *Bak Borbála* írta. Szerk. *Horányi István*. OPI, Bp., 1985. (Tanulmányok a történelemtanítás módszertanához 1.)

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

munkában a történeti források általános bemutatását követően különböző műfajú források elemzésére kapunk példákat. Érdekes ellenpontozás, hogy egy évvel korábban egy *szovjet metodikakönyv* magyar fordítása¹ jelent meg követendő példaként a történelemtanárok számára. Ugyanakkor nagyon hasznos segítség volt az általános iskolai képességfejlesztő történelemtanítás számára a *Bíró Ferencné* budapesti vezető szakfelügyelő alkotóköré² által készített – történelemtanításunkban addig páratlan – gyakorló *feladatgyűjtemény*.³ Az évtized közepén megkezdődött az új *tantervek korrekciója*. Az általános iskolai történelem – állampolgári ismeretek tárgyé 1986-ban.⁴ A változások azonban nem érintették a tantárgy koncepcióját, s csupán jelentéktelenek voltak.

Az évtized vége felé az általános elbizonytalanodás lett úrrá a történelemtanítás irányítói, de gyakran művelői körében is. Megszűnt az „ingyen” taneszközök készítése és „terítése”, sőt, megindult a szaktantermi hálózat csendes visszafejlesztése. Ennél is fontosabb azonban, hogy az egyre puhuló diktatúra körülményei között sok olyan történelmi tény (pl. a személyi kultusz rémtettei, ukrajnai éhínségek, szovjet-német megnektámadási szerződés titkos záradéka, 1956 elferdített, elhallgatott dolgai stb.) került napvilágra, melyek közel sem voltak összhangban a tankönyvekben leírtakkal, hivatalos „tudásunkkal”. A szovjet csapatok tankönyvekben szereplő „felszabadító” hadműveleteit a közbeszéd régóta „bejöttek az oroszok” fordulattal említette, vagy Budapest felszabadítása helyett „ostromról” beszéltek, a hivatalos történetírással és –tanítással szemben, egyre inkább szóvá téve azokat az atrocitásokat, melyeket a szovjet katonák elkövettek a civil lakossággal szemben. Kezdték ledőlni a tabuk.

Mindezt erősítették a békésmegyeri Veres Péter Gimnáziumban *Glatz Ferencnek*, és a Történettudományi Intézet vezető történészeinek (Szűcs Jenő, Engel Pál, Szakály Ferenc, Kosáry Domokos) 1987-től évenként ismétlődő találkozói a történelemtanárokkal (Országos Történelemtanítási Konferenciák), melyek az addig uralkodó ideológia alapértékeit kérdőjelezték meg. Megtörtént az, ami korábban elképzelhetetlen lett volna, hosszas vita után a tanári közvélemény ellenállásán megbukott az ekkor már agonizáló OPI „*Gimnáziumi történelmi tantervi tervezet*”-e.⁵

A szakfelügyelet⁶, az erősen centralizált oktatásirányítás legerősebb pillére is ledőlt (helyette született a szaktanácsadás), amit sokan szabadulásként, de nem kevesen még nagyobb elbizonytalanodással éltek meg. Az pedig kissé a történelemtanítás karikatúrájaként hatott, hogy 1956-ot 1988-ban ellenforradalomként, 1989-ben népfelkelésként, 1990-ben forradalomként, 1991-ben pedig forradalom és szabadságharcokként „kellett” értékelni.

Az évtized vége felé különböző *alternatív tanítási koncepciók* jelentek meg történelemtanításunkban is. Például Magyarország első modern kori alapítványi

¹ A történelemtanítás módszertana. Szerk.: *N. G. Dajri – F. P. Korovkin*. Bp., 1985.

² Tagjai voltak: Bardocz Attila, Csala Istvánné, Csepela Jánosné, Francsics Árpád, Frombach Éva, Horváth Attila, Kecskés Balázsnné, Kerékgyártóné Gulyás Éva, dr. Kertész Istvánné, Nagyajtai Anna, Nyíri Ferenc, Pethes Istvánné, Spányikné Simon Éva, Sziliné dr. Simon Márta.

³ Ezer gyakorló feladat a történelemtanításhoz. Szerk.: *Bíró Ferencné*. Bp., 1987.

⁴ *Olgyai Andrásné*: Útmutató az általános iskolai történelem és állampolgári ismeretek tananyagának korrekciójához 5-8. osztály. OPI, Bp., 1986.

⁵ Gimnáziumi történelmi tantervi tervezet. Szerk.: *Horányi István*. OPI, Bp., 1987.

⁶ *Szebenyi Péter*: Válaszúton a szakfelügyelet. Akadémiai Kiadó, Bp., 1993.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

iskolája az 1988 óta működő, az óbudai Raktár utcai székhelyű, szakképzést és gimnáziumi képzést egyaránt biztosító *Alternatív Közgazdasági Gimnázium* (AKG). Sajátos „szigetiskoláról” van szó, mely inkább autonóm rendszert képvisel, mintsem egy kiterjesztendő, normatív feltételek között korlátlan számban megismételhető iskolamodellt, Claparède-re visszanyúló programja a „*Mi az ebihalak pártján vagyunk*” címet viseli.¹

Mindez azért érdemel mégis említést, mert az iskola programja – s így saját kiadású történelemtankönyvei – korunk csendes didaktikai forradalmának fontos részét képezték, nem csupán a névben megfogalmazott alternativitásukkal. *Szent-Györgyi Albert* évtizedekkel ezelőtt megfogalmazta, hogy halott ismeretek helyett az iskolának mindenek előtt élményt és átélést kell nyújtania. Ehhez a szemléletmódhoz nyújt segítséget a tanári alkotómunkát támogató program és taneszközök sora, melyek között legfőképp eleven gondolkodásra, a (társadalmi) jelenségek elfogulatlan és kíváncsi szemléletére inspiráló tankönyvek állnak rendelkezésre.²

A társadalomismereti és történelemtankönyvek jellemzői, hogy igyekeztek az utóbbi évtizedek magyar történettudományában bekövetkezett szemléleti változásokat visszatükrözni. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy a hangsúly átkerült a politikátörténetről a társadalomtörténetre, mely magában foglalja rokon társadalomtudományi stúdiumok (geográfia, demográfia, szociológia, filozófia, régészet, nyelvtudomány stb.) mellett a történettudomány eddig némiképp elhanyagolt területeinek (intézmény-, jog-, kultúr-, had-, technika-, tudomány-, egyház-, vallás-, mentalitás- és életmódtörténet) legfőbb eredményeit. Műfaji szempontból a kiadványok zöme olvasókönyvnek, segédkönyvnek is nevezhető. A fejezetvégi „Summá”-k jelentik csupán a hagyományos, tankönyvszerű összegzést, a szorosán vett „tanulni valót”.

Az angyalföldi *Németh László Gimnáziumban* (a régi Kilián György Gimnázium) 1987-től érlelődött a nyolcosztályos gimnázium újjáteremtésének a gondolata. 1989 szeptemberétől indult meg – először csak kísérleti jelleggel – az akkor újnak számító képzés.³ A történelemtanítás számára a lineáris oktatás lehetőségét kínálta fel ez az iskolatípus, bár korábban – az 1945 előtti bő évszázadban – alig volt ez jellemző a 8 osztályos gimnáziumok tanterveiben.

¹ Ismertetése pl. *Horn György*: „Mi az ebihalak pártján vagyunk” (Az Alternatív Közgazdasági Gimnázium programja). *Pedagógiai Szemle*, 1990. 11. sz. 1066-1089. I.

² A „Társadalomismereti”-nek nevezett tankönyvsorozat darabjai: *Jakab György*: Az őskor világa – Ókori civilizációk; Az ókori görög és római világ, A középkor világa; Történelmi szó- és képtár; *Lőrinc László*: A kora újkor; Felvilágosodás és forradalom; Életmódtörténet; *Stefány Judit*: A XIX. század első fele; Ázsiai kultúrák; *Bujdosó Emma*: A polgári társadalmak születése és működése; A klasszikus polgári társadalmak születése és működése (Tanári kézikönyv); A polgárság és a nemzetállamok kora; Személyes történelem; *Hosszú Gyula*: Háborúból háborúba; A század első fele (1914-1945); *Bujdosó Emma – Hantos István – Hosszú Gyula*: Korunk története 1945-től napjainkig; *Hantos István – Hosszú Gyula*: A gondoskodó állam; *Hantos István*: Globális problémák, lokális kérdések; *Jakab György*: Erkölcsi esettanulmányok; *Szekszárdi Júlia – Sallai Éva – Jakab György*: Emberi kapcsolatok – Társadalmi ismeretek a 7. évfolyam tanulói számára; *Falus Katalin – Jakab György*: Erkölcs és jog – Társadalmi ismeretek a 8. évfolyam tanulói számára; *Jakab György – Arató László*: Társadalmi esettanulmányok. Ismertetés pl. *Katona András*: (Tan)könyvek az újkorról. Az Alternatív Közgazdasági Gimnázium történelemtankönyvei. *Módszertani Lapok. Történelem*, 1995. 1. sz. 23-25. I.

³ *Hoffmann Rózsa*: Nyolcosztályos gimnázium Angyalföldön (Iskolakísérlet a budapesti Németh László Gimnáziumban). *Pedagógiai Szemle*, 1990. 11. sz. 1055. I.

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából VII.

Gönczöl Enikő rendszerváltozás utáni tankönyvei azonban ennek szellemében készültek.¹

Az 1989/1990-es *rendszerváltozással* oktatásunkban a történelemtanítás helyzete változott meg a legdöntőbben. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy társadalomtudományos (főleg történelem-) tanterveket kellett visszavonni, mint új, demokratikus berendezkedésünkkel össze nem egyeztethetőket.² Tabuk dőltek meg, alapkérdéseket kezdtünk másképp látni az addig elhallgatott források, információk birtokában, de legfőképp a korábbi egy ideológiára, egy tankönyvre épülő szemléletet és gyakorlatot pluralista szellemiség, valamint egy lényegesen sokszínűbb tanítási gyakorlat válthatta fel, egyre színesedő tankönyvpiaccal. Nem állítjuk, hogy a változás jelei nem mutatkoztak a történettudományban és a történelemtanításban már korábban is, de az áttérés 1989/90 után következett be.³ De innen már egy új történet kezdődött, a rendszerváltozásé. Kádár János és rendszere ekkor már halott.

¹ Gönczöl Enikő: Az emberiség történetének kezdetei. Az első civilizációk. Németh László Gimnázium, Bp., 1991.; U. ő: A régi görög világ. A Római Birodalom. Németh László Gimnázium, Bp., 1992.; U. ő: Az emberiség történetének kezdetei. A kereszténység első századai. Európa születése. Az Arab Birodalom. Bp., 1994.; U. ő: Történelem középiskolásoknak. A középkori Európa. Szent Gellért Egyházi Kiadó, Bp., 1993.; U. ő: Az első civilizációk. A régi görög világ. A Római Birodalom. Bp., 1994.

² Ezek helyett jelent meg az a két dokumentum, amely aztán a NAT, illetve a helyi és kerettantervek bevezetéséig (közel egy évtizedig) a „kvázi tanterv” szerepét töltötte be általános és középiskolai oktatásunkban: Témajegyzék. Történelem és állampolgári ismeretek (általános iskola); Témajegyzék. Történelem (érettségit adó középiskola). Mindkettő: Művelődési és Közköztartási Minisztérium, 1990.

³ L. pl. Glatz Ferenc: Történetírás korszakváltásban. Gondolat, Bp., 1990. 354 l. és Rendszerváltás történész szemmel. Szerk. Kende János. Politikátörténeti Alapítvány, Bp., 1992. 316 l. írásait.